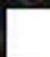
नोव्हेंबर 2003 Rs. 12/-

चांदोबा

गजराजाचा निर्णय

महासागराच्या मध्यभागी अरण्यें आणि पर्वत यांनी व्यापलेले एक बेट होते. त्यांत भयंकर व साधेभोळे, असे दोन्ही प्रकारचे प्राणी राहात होते. पण त्या बेटावर माणसें नव्हती. सगळ्या प्राण्यांनी एकत्र येऊन ऐरावत हत्तीला आपला राजा म्हणून निवडले.

ऐरावत मोठा बलिष्ठ आणि बुद्धिमान होता. दररोज समुद्राच्या किनाऱ्यावर तो सभा बोलावीत असे आणि बेटावरच्या प्राण्यांची भांडणे ऐकून त्याचा न्यायनिवाडा करीत असे.

या बेटाच्या चारी बाजूंना समुद्र पसरलेला होता. त्यांत एक जलकन्या राहात होती. तिचे शरीर कमरेपर्यंत एका मासोळीसारखे होते आणि कमरेच्या वरचा भाग मानवी स्त्री सारखा होता. ती सारखी समुद्राच्या पाण्याबाहेर येई आणि बेटावरच्या प्राण्यांच्यामधे खेळीमेळीने वागे. कधींकधी ती ऐरावताच्या सभेलाही हजर राहात असे.

एका संध्याकाळीं सभा भरलेली होती तेव्हां दोन कोल्ह्यांनी एका घायाळ कोंकराला तिथें आणले आणि गजराजाच्यासमोर ठेवले. ऐरावताने त्या चिमुकल्या बकरीकडे दयाळू नजरेने पाहिले आणि कोल्ह्यांना विचारले, "भांडण कोणत्या कारणामुळें झालंय?" करडा कोल्हा म्हणाला, "राजन, हे बकरीचं पिल्लूं ही माझी शिकार आहे."

"राजन्, ही बकरी कळपांत आपल्या आईबरोबर चालली होती. मी बकरीचे सींग घेतले आणि हिला आईपासून दूर नेले. त्याच वेळीं हा म्हणतोय कीं ही त्याची शिकार आहे." भुऱ्या कोल्ह्याने आपले म्हणणें सांगितले.

दोघांची तक्रार ऐकल्यावर ऐरावत विचारांत पडला. आणि थोड्या वेळानंतर तो म्हणाला, "तुम्ही दोघेही त्या नारळाच्या झाडापाशी जा आणि आपापसांत खूप विचार विनिमय करुन घ्या. नंतर इथें येऊन कोणता निर्णय ठीक आहे ते मला सांगा."

दोन्ही कोल्हे नारळाच्या झाडाखाली गेले. कांही वेळ विचार करीत उभे राहिले. नंतर दोघेही सभेंत आले "कीं माझेच म्हणणे खरे आहे!" असे म्हणत राहिले.

ऐरावताने दोघांनाही सूचना करीत भुऱ्या

- तुकाराम -

कोल्ह्याला सांगितले, "अंधारात तू बकरी असल्याचे सोंग केलेस आणि छोट्या कोंकराला पळवून आणलेस हे कोल्ह्यांच्या स्वभावाविरुद्ध आहे. या अपराधाबद्दल मी तुला एक आठवड्यासाठीं अंधाऱ्या गुहेंत एकटा राहाण्याची शिक्षा देतो आहे. हा माझा निर्णय आहे."

झालं, हा निकाल सांगितल्याबरोबर दोन वाघ उठून आले आणि भुऱ्या कोल्ह्याला गुहेच्या दिशेने घेऊन गेले.

दुसऱ्या कोल्ह्याला वाटलं कीं आता त्याच्या बाजूनेच निर्णय लागणार.

तेवढ्यांत ऐरावताने करड्या कोल्ह्याला म्हटलं, "आईपासून बछड्याला हिरावून घेण्याचे फार वाईट काम तू केलेले आहेस. बकरीच्या या बछडीला तिच्या आईकडे पोंचवणे ही तुझी जबाबदारी आहे. यांत जराशी जरी चालढकल केलीस तर मी तुला आजन्म कैदेची शिक्षा ठोठावीन."

जलकन्या हे न्यायदान नीटपणें ऐकत होती. तिने ऐरावताला नमस्कार करुन विचारले, "गजराज, आपला निर्णय सर्व प्राण्यांनी स्वीकारला आहे. पण मला एक शंका वाटते आहे." "बोल ना काय शंका आहे ती!" ऐरावताने म्हटले.

"दोन्ही कोल्ह्यांनी दावा केला कीं बकरीची बछडी त्यांचीच आहे. पण तुम्ही दोघांचेही म्हणणे अमान्य केलेत आणि आपला निर्णय सांगितलात. आता बलवान प्राणी निर्बल प्राण्यांची शिकार नेहमीच करतात आणि हे सहजच आहे. तेव्हां या बछडीची शिकार करणें हा अपराध कसा ठरतो?" जलकन्येने विचारले.

ऐरावताने म्हटले, "वन्य प्राण्यांसाठी शिकार करणें ही साधी गोष्ट आहे. पण त्यांची सीमा अरण्यापुरतीच आहे. त्या सीमेपलीकडे राहणाऱ्या निर्बल व निष्पाप प्राण्यांची वन्य प्राण्यांनी शिकार केली तर त्यांतून अनेक समस्या निर्माण होतात. आणि शेवटी त्या समस्या वन्य प्राण्यांनाच तापदायक ठरतील. जरी माणसांनीही रानटी प्राण्यांची शिकार करुन त्यांना नामशेष करायचे ठरवले तर माणसेंही जिवंत राहाणे कठीण होईल. आपण आपली मर्यादा जाणून घेऊन त्यानुसार वर्तन ठेवणे हे सर्वांनाच सोईस्कर आहे. ही वस्तुस्थिती ध्यानांत ठेवून मी हा निर्णय सांगितला आहे."

हे ऐकून जलकन्या समाधानाने बोलली, "गजराज, आपली बुद्धिमत्ता अफाट आहे. आपले विचार उत्तम आहेत." आणि पुन्हां त्याला नमस्कार करुन ती परत समुद्रांत निघून गेली.

मायासरोवर

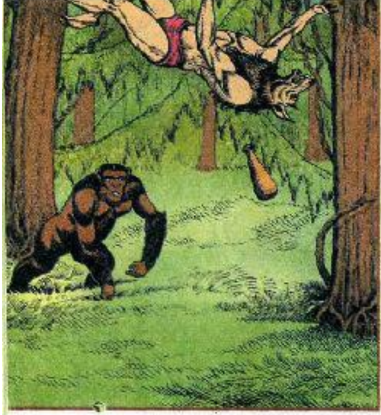
21

(मायासरोवराकडे जाणाऱ्या लंगड्या मंगलवर्माला वृक्षाच्या फांद्यात अडकलेला रथाचा सारथी दिसला. त्याचा आर्त आवाज ऐकून सिद्धसाधक व कनकाक्ष राजादेखील तिथें पोंचले. त्यावेळीं जलवृकांना चिडवत गेंड्यावर स्वार झालेला एकजण तिथें आला, तेव्हां झाडावरून नरवानराने त्याच्यावरच उडी घेतली. त्यानंतर ...)

आपला नेता संकटात सांपडलाय हे पाहून जलवृक राक्षसांनी आपल्या गदांनी नरवानराला बेदम मारायला सुरवात केली. कनकाक्ष राजाने आपल्या सैनिकांना सावधान केले. सिद्धसाधकाने शूळ उचलून गर्जना केली, "जय महाकालकी!" यानंतर जलवृकांच्यावर चालून जात त्यांच्यावर शूळाने तो प्रहार करायला लागला.

दोनतीन मिनिटें भयंकर लढाई झाली, नरवानर दगडी गदेच्या प्रहाराने हतबल होऊन खाली पडला. त्याचवेळीं जलवृक राक्षसांचा नेता आपल्या वाहनाभोवती चारी बाजूंनी असलेल्या सैनिकांसह पुढे आला व आपली गदा सरसावीत ओरडायला लागला, "अरे क्षुद्र माणसा! मी कोण आहे ते तुला ठाऊक आहे कां? मी मायासरोवराचा सर्वाधिपती जलवृकनाथ आहे. पद्ममुखी नांवाच्या कुमारीखेरीज बाकी सगळ्यांचा मी या दगडी गदेने बळी देणार आहे."

नरवानर अद्याप पूर्णपणे शुद्धीवर आलेला

नव्हता. सिद्धसाधकाने विचार केला कीं त्याचा सेवक जलवृकच नरवानराला शुद्धीवर आणूं शकेल. त्याला हांक मारुन तो म्हणाला, ''अरे वृकभट! तू कुठे आहेस? नरवानराला जखमा झाल्या आहेत, तरी त्या कांही प्राणघातक नाहीत. त्याला उठवून उभा कर!''

''मालक, अशा जनावरांमधें मृत्यूच्या भीतीमुळेंच पुन्हां चैतन्य निर्माण होते'' असं म्हणून जलवृकभट नरवानराजवळ गेला, डाव्या हातांत त्याने त्याची मान घट्ट पकडली आणि दगडी गदा त्याच्या डोक्यावर टेकवून तो किंचाळला, ''नरवानर! तुझे मस्तक आता फुटणार आहे.'' दुसऱ्याच क्षणीं नरवानर ताडकन उठून उभा राहिला आणि भयंकर मोठ्याने आरोळी ठोकीत त्याने जलवृकभटाला उचलून दूर फेकले.

त्याच्यानंतर जलवृक राक्षसांच्या नेत्याने गेंड्यावर स्वार होऊन पळून जाणाऱ्याच्याकडे नजर फिरवली आणि म्हटले, ''आता ह्या दुष्टाला कसे पकडता येईल? तो मायासरोवरापर्यंत पोंचला असेल कां? ते आणखी किती दूर आहे?''

वैद्यदेव शर्मा त्याच्याजवळ जाऊन म्हणाला, ''सिद्धसाधक! मायासरोवर इथून कांही फारसे लांब नाही, आपण सर्वजण माझ्याबरोबर चला.''

सिद्धसाधकाने संमति दाखवत मान डोलावली. देवशर्मा वाट दाखवायला पुढे झाला. त्याच्याबरोबर चालत जात कनकाक्ष राजा म्हणाला, ''शर्माजी, जलराक्षस फक्त पद्ममुखी नांवाच्या मुलीला जिवंत राहूं देणार आहे असं म्हणत होता. त्याचं कारण मात्र मला समजलं नाही.''

''महाराज, आम्ही जे ऐकलं आणि पाहिलं, त्याच्या आधारे असं वाटतं कीं मायासरोवर संपूर्णपणें जलराक्षसांच्या तावडीत सांपडलेले आहे. पद्ममुखी ही मायासरोवरेश्वराची मुलगी आहे. तिला जलराक्षसांचा नायक जिवंत सोडणार, याच्यामागे एक रहस्य लपलेले आहे. आपल्या मुलाशी पद्ममुखीचा विवाह करावा अशी राक्षसाची इच्छा आहे.'' देवशर्माने स्पष्टीकरण दिले.

जेव्हां देवशर्मा कनकाक्ष राजाबरोबर बोलत होता, तेव्हां इतर लोकांच्याबरोबर जयशील मायासरोवरला पोंचला. ते सरोवर फारच मोठे होते. त्याच्या चारी बाजूंनी उंचउंच पर्वत आणि दाट अरण्यें होती.

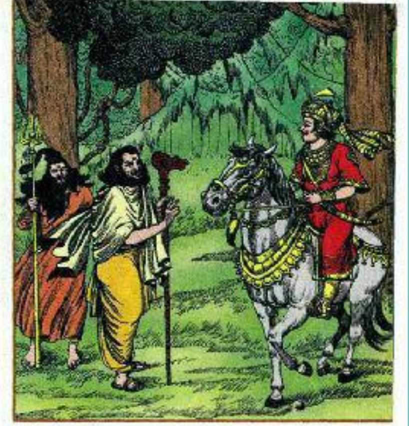
आपल्या तलवारीने सरोवराच्या पाण्यांत

रेघा. काढीत जयशील बोलला, ''अरे, तुम्ही या सरोवरांत राहाता ना? पण आधी हे सांगा कीं या क्षणीं आपण मित्र आहोत कीं शत्रू?''

माया सरोवरेश्वराने चिंताग्रस्त नजरेने कांचनमालाकडे बघितले. कांचनमाला अडखळत म्हणाली, ''जयशील, इथें कुणीही शत्रू नाही. मी मकरकेतूच्या तोंडून ऐकलंय कीं आपल्या हातांत जी तलवार आहे ती आपल्याला महाकाळाच्या कुणा भक्ताने भेट दिलेली आहे. त्या तलवारीच्या मदतीने आपण जलवृक राक्षसांचा वध करा, आणि त्यांच्या बंदीवासांत अडकलेले माझा भाऊ कांचनवर्मा आणि मायासरोवरेश्वर मामाजी यांची कन्या पद्ममुखी यांना सोडवा.''

''मी एकटा इतक्या साऱ्या जलवृक राक्षसांचा वध करुं? मी प्रयत्न करीन. मी तुझ्या पित्याला वचन दिलंय कीं माझ्या प्राणांची पर्वा न करता मी तुला व तुझ्या भावाला त्या राक्षसांच्या तावडीतून वांचवीन. त्याची जबाबदारी माझ्या शिरावर आहे.'' जयशील म्हणाला.

जयशीलच्या तोंडून हे शब्द ऐकल्यावर मायासरोवरेश्वर पुढे आला आणि त्याचे दोन्ही हात पकडून म्हणाला, ''जयशील, हिरण्यपुरच्या राजाच्या मुलांचे अपहरण करुन त्यांना या सरोवरांत मी आणले आहे हा फार मोठा अपराध आहे. असे समजूं नकोस. मी फक्त राजकुमाराला पकडून आणण्याची आज्ञा मकरकेतूला दिली होती. पण तो मूर्ख होता. त्याने कांचनमाला भावाबरोबर दिसली म्हणून तिलाही पकडून आणले, आणि इथें पाठवले. त्यावेळीं राजभटांच्या हातून जखमी झालेला मकरकेतू तुम्हाला दिसला

आणि त्यामुळें हा पुढचा सगळा गोंधळ निर्माण झाला.

''युवराजाचे अपहरण करण्याचे कारण काय?'' जयशीलने विचारले.

''त्यांत कांही मोठंसं गुपित नाही. माझ्या एकुलत्या एक मुलीचा, पद्ममुखीचा विवाह युवराजाबरोबर करुन देऊन त्यांना मी हिरण्यपुरला पाठवणार होतो. आणि त्यानंतर हे सरोवर सोडून दूर कुठेतरी जायचा विचार मनांत होता. पण पद्ममुखीने कांचनवर्माशी लग्न करायला स्पष्ट नकार दिला.'' मायासरोवरेश्वराने खरा हेतू मोकळेपणी सांगितला.

त्याच्या बोलण्यांत सत्य होते हे जयशीलला जाणवले. त्याने कांचनमालेकडे बघितले. ती सरोवराजवळ गेली आणि तिने एका कमळाचा देंठ तोडून आणला. त्या देंठाचा रस तिने पिळून काढला आणि जयशीलच्या कपाळावर तिलक

लावतात, तसा तो रस लावला व ती पुढें म्हणाली, "मामाजींचं म्हणणं अगदी खरं आहे. आता मी मायासरोवराचे रहस्य उघड सांगते. या सरोवरांत उगवणाऱ्या कमळांच्या देंठाचा रस जर कुणाच्या कपाळावर लावला तर त्या माणसाला जन्मभर पाण्यांत जिवंत राहाण्याची शक्ति प्राप्त होते."

"अरे, असं आहे होय! मग मी याची परीक्षाच घेऊन पाहातो." असं म्हणत जयशीलने सरोवराच्या पाण्यांत उडी मारली.

किनाऱ्यावर उभे असलेले मायासरोवरेश्वर, कांचनमाला आणि मकरकेतु, जयशील पाण्यावर तरंगत येईल याची वाट बघत कांही वेळ उभे होते. पण तो कांही पाण्यावर दिसेना म्हणून कांचनमाला घाबरुन म्हणाली, "जयशीलला काय झालंय आता? जलवृक राक्षसांनी त्याला खोल पाण्यांत नेऊन पकडून तर ठेवलं नसेल ना?" क्षणार्धांतच पाण्यांत कांहीतरी हालचाल दिसूं लागली. एका तरुण जलवृक राक्षसाची मानगूट पकडून जयशील पाण्यावरती आला आणि त्याला किनाऱ्यावर ओढत घेऊन आला. त्याला पाहून मकरकेतू जोरांत ओरडायला लागला. "अरे अरे, ज्याला आम्ही शोधत होतो. तोच मिळाला. हा जलवृकांच्या नेत्याचा मुलगा आहे. याच्या पित्याच्या हातांत सांपडलेले जे आमचे अनुचर आहेत, त्यांना जर कांही मारहाण झाली तर आम्ही यालाच मारुन टाकूं व याचे तुकडेतुकडे करुन टाकूं."

"अरे दुष्टा, पाण्यांत लपून तू आमचे बोलणें ऐकत होतास काय? तुझा पिता, तो दुष्ट जलवृकनाथ कुठे आहे?" मायासरोवरेश्वराने तलवार उपसून करड्या स्वरांत विचारले.

"माझे वडील अरण्यांत राहाणाऱ्या एका राजाचा आणि एका कापालिकाचा वध करण्यासाठी गेले आहेत. तिथून ते परत आले कीं तुम्हा सर्वांना मारुन तुमचे तुकडे करुन कावळ्याकोल्ह्यांपुढे टाकतील." तो तरुण राक्षस उद्धटपणें म्हणाला.

"ते नंतर आपण पाहूं. पण आधी सांग, यावेळीं कांचनवर्मा आणि पद्ममुखी कुठे आहेत?" जयशीलने विचारले.

"त्यांना ज्या गुप्त प्रदेशांत ठेवले आहे ती जागा फक्त माझ्या वडिलांनाच ठाऊक आहे." तरुण राक्षसाने सांगितले.

त्याचवेळी दूर अंतरावर कांहीतरी गडबड झालेली दिसली. सर्वांत पुढें गेंड्यावर स्वार झालेला जलवृकनाथ, आणि त्याच्या मागून दगडी गदा हातांत घेऊन येणाऱ्या जलवृकांचे

दल होते. ते ओरडायला लागले, "तुम्ही आपापली हत्यारें टाका आणि आमच्या स्वाधीन व्हा." ही धमकी ऐकून जयशील मकरकेतूला म्हणाला, "मकरकेतू, जलराक्षसाच्या मुलाला तू तुझ्या जलग्रहाला सांगून त्याच्या सोंडेने वर उचल.

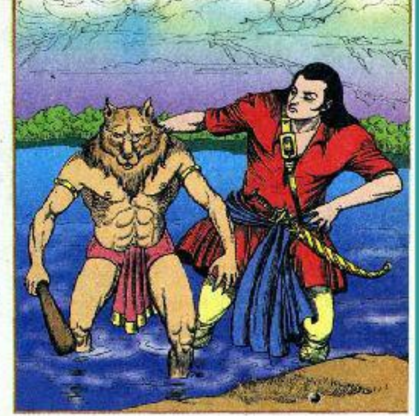
त्यावर मकरकेतूने पुकारलं, "हे जलग्रहा, या मुलाला सोंडेने उचल आणि वरती धर!" मकरकेतूच्या तोंडातून हे शब्द निघायचीच खोटी होती. लागलीच जलग्रहाने आपल्या सोंडेने तरुण राक्षसाला वर उचलले.

त्यानंतर आपल्याकडे येणाऱ्या जलवृकांना जयशील म्हणाला, "अरे दुष्टांनो, जर तुम्ही आमच्यावर हल्ला केलात तर सर्वांच्या अगोदर तुमच्या नेत्याचा मुलगा जलग्रहाच्या पायाखाली तुडवला जाईल."

तेवढ्यांत त्यांच्यापाठीमागून नरवानरावर स्वार होऊन त्यांच्याच दिशेने येणारा सिद्धसाधक जोराने ओरडून म्हणाला, "महाराज, आपण आपल्या सैनिकांसह या दुष्टांना वेढा घाला. बघा, तो जयशील आहे." हे बोलत तो जवळ आला आणि नरवानरावरुन खाली उतरला.

जयशीलने आपल्याबरोबर आलेल्या लोकांचा सिद्धसाधकाशी परिचय करुन दिला. तेव्हां जलवृकांचा नेता गेंड्यावर उभा राहिला आणि दगडी गदा दूर फेकून देत म्हणाला, "माझे अनुयायी आणि मी आपली हत्यारें टाकून देतो आहोत. पण माझ्या मुलाला मारुंबिरुं नका. मी पकडलेल्या सर्वांना मी आत्ताच इथें बोलावून घेतो."

त्याच वेळेला कनकाक्षराजा जयशीलच्या

जवळ येऊन पोंचला. कांचनमाला पळतपळत आपल्या पित्याजवळ गेली, आणि त्याच्या गळ्यांत पडून म्हणाली, "बाबा, माझे मामाजी मायासरोवरेश्वर यांना कांही करुं नका. जे कांही घडलं, त्याबद्दल आता त्यांना पश्चात्ताप वाटतो आहे."

"मायासरोवरेश्वराची मुलगी पद्ममुखी तुमची सून होता होता राहिली!" जयशील हंसतच म्हणाला.

"पद्ममुखीच्या मनांत काय आहे ते मला ठाऊक आहे. तिला देवशर्माबरोबर लग्न करायची इच्छा आहे." कांचनमालाने सांगितलं.

त्याच वेळी जलवृक राक्षसांच्या नेत्याला बंदी बनवून कांही सैनिकांबरोबर देवशर्मा जयशीलच्यानजीक येऊन म्हणाला, "जयशील, बंदी असलेल्या पद्ममुखी आणि कांचनवर्माला इथे आणायला या दुष्टाने आपली माणसे धाडली

आहेत. त्यांत कांही दगा-फटका तर होणार नाही ना?"

"जर तसं झालं तर तोही आपल्या मुला-प्रमाणेच हत्तीच्या पायी तुडवला जाईल व मरेल." जयशीलने म्हटलं.

घटकाभरांतच चार जलवृक राक्षस कांचनवर्मा आणि पद्ममुखीला तिथें घेऊन आले. त्यांना बघून मायासरोवरेश्वर आणि कनकाक्षराजा यांच्या आनंदाला सीमा राहिली नाही.

सिद्धसाधकाने महाकालचा जयजयकार करीत विचारले, "इथें मी जे कांही ऐकलं, त्यानुसार हे उघडच आहे कीं पद्ममुखीचा विवाह देवशर्माबरोबर होणार आहे. परंतु राजकुमारी कांचनमालाबद्दल काय विचार आहे?"

कनकाक्षराजाने जयशीलकडे बघत म्हटलं, "मी घोषणा केलीच होती कीं अपहरण केलेल्या माझ्या मुलांना जो कुणी वीर घेऊन येईल, त्याला मी माझे अर्धे राज्य देईन. हे कार्य पूर्ण करुन आता जयशील एक महान वीर झाला आहे."

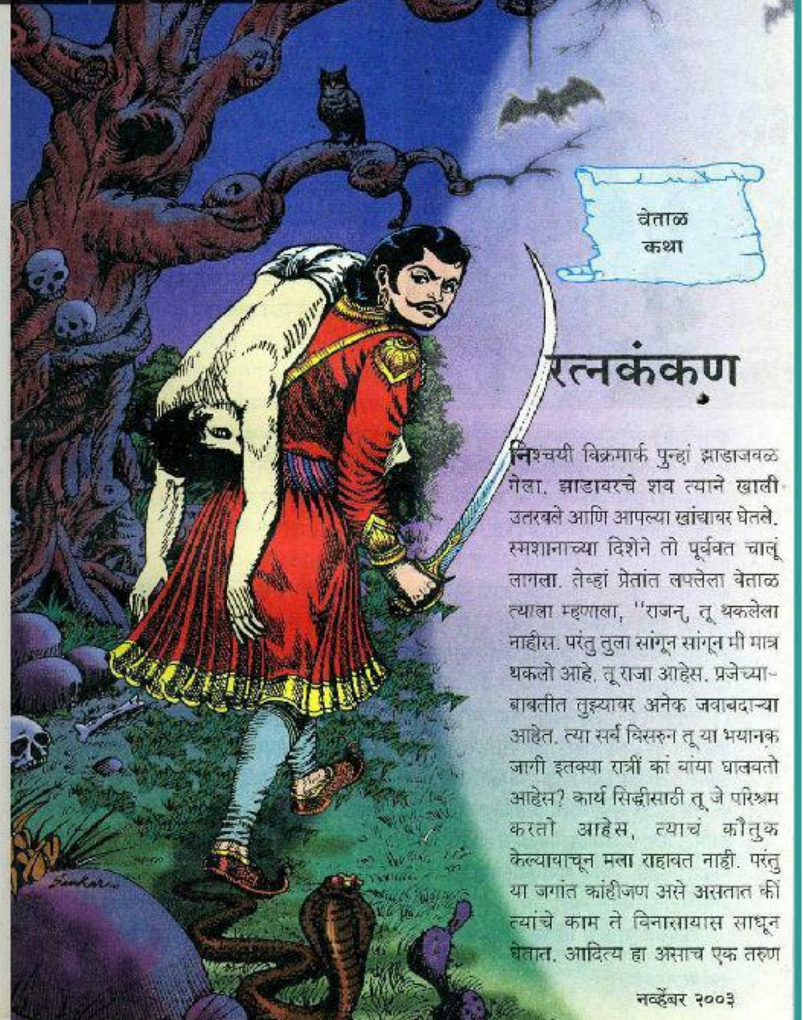
"कांचनमालेसाठी असा वीरच योग्य पती होऊं शकेल. काय कांचना? मी बरोबर बोलतो आहे ना?" सिद्धसाधकाने विचारलं. कांचनमाला लाजली व आपल्या पित्याच्या मागे जाऊन उभी राहिली.

सिद्धसाधक मोठ्याने हंसून म्हणाला, "आता जयशीलचा कांचन-मालाशी आणि देवशर्माचा पद्ममुखीशी असे दोन्ही विवाह हिरण्यपुरला मोठ्या थाटामाटांत साजरे होतील. आता सगळेजण तिकडेच या."

"सिद्धसाधक! तुझं काय होईल आता?" जयशीलने विचारलं. "या मायासरोवराच्या किनाऱ्यावर थोडे दिवस मी महाकालाची उपासना करीत. इथें जे सारे जलवृक राक्षस आणि अरण्यांतले नरभक्षक लोक आहेत, ते सगळेजण माझे सेवक आहेत," या शब्दांबरोबरच सिद्धसाधकाने आपला शूळ वर उचलून धरला.

त्यानंतर जयशील, राजा कनकाक्ष आणि मायासरोवरेश्वर आपापल्या मुलांना व अनुयायांना घेऊन तिथून निघाले. तेव्हां जलवृक राक्षस आणि नरभक्षक तिथें पळतपळत आले, आणि सिद्ध-साधकाच्याभोवती फेर धरुन, त्याचा जयजयकार करीत ते नाचायला लागले. *(समाप्त)*

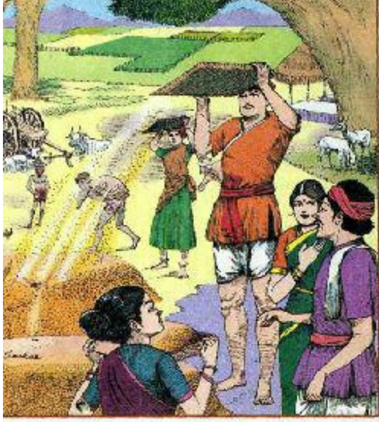

वेताळ कथा

रत्नकंकण

निश्चयी विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. झाडावरचे शव त्याने खाली उतरवले आणि आपल्या खांद्यावर घेतले. स्मशानाच्या दिशेने तो पूर्ववत चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत लपलेला वेताळ त्याला म्हणाला, "राजन्, तू थकलेला नाहीस. परंतु तुला सांगून सांगून मी मात्र थकलो आहे. तू राजा आहेस. प्रजेच्या-बाबतीत तुझ्यावर अनेक जबाबदाऱ्या आहेत. त्या सर्व विसरुन तू या भयानक जागी इतक्या रात्रीं कां यांया घालवतो आहेस? कार्य सिद्धीसाठी तू जे परिश्रम करतो आहेस, त्याचं कौतुक केल्यावाचून मला राहावत नाही. परंतु या जगांत कांहीजण असे असतात कीं त्यांचे काम ते विनासायास साधून घेतात. आदित्य हा असाच एक तरुण

होता. त्याने अनेक कष्ट झेलले, मनस्ताप सोसला. तरी त्याने आपला कार्यसिद्धी पुरी केली. पण अगदी ऐन मोक्याच्या क्षणीं त्या कार्यचे फळही त्याने ठोकरले, व आपल्या हातांतून जाऊं दिले. तुझ्याबाबतीत तू असली चूक करुं नयेस असं मला वाटतं. तुला सावध करण्यासाठी मी त्याची कहाणी तुला सांगतो. नीट लक्ष देऊन ऐक." आणि वेताळाने आदित्यची कथा सांगायला सुरवात केली.

रत्नपुर राज्यांतल्या वज्रपुर नांवाच्या खेड्यांत आदित्य हा तरुण राहात होता. तो खूप हुशार आणि चटपटीत होता. आपल्या आईवडिलांचा मान तो राखीत असे. त्यांची शेती लहानशी होती. त्यामुळें कष्टांचे जे फळ मिळायला हवे ते त्याला मिळत नव्हते. त्याचे वाडवडीलदेखील त्याच परिस्थितींतून गेलेले होते.

वज्रपुरांत पाऊस वेळेवर पडला तर चांगले पीकपाणी होत होते. पण पाऊस चांगला पडला तरी चांगले पीक हातीं लागेलच याची खात्री नसे. त्याचं कारण होतं. त्या गांवाजवळ असणारी बाष्पधारा नदी. ती नेहमी कोरडीच असे. तिला केव्हां पूर येईल ते सांगता येत नसे. उगमाजवळ जोरदार पाऊस पडला तर अचानक पूर येई आणि गांव आणि शेते जलमय होत असत.

गांवातल्या प्रजाजनांनी ग्रामाधिकाऱ्याच्या मार्फत अनेकवेळा सरकारला विनंती केलेली होती कीं त्या नदीवर एक बंधारा बांधून घ्यावा म्हणजे पुराच्या पाण्यापासून गांव सुरक्षित राहील. राजाच्या अधिकाऱ्यांमार्फत देखील त्यांनी राजाला विनंती केली होती. पण दुर्दैवाने, याबाबतीत राजाने आजपर्यंत फारसे लक्ष दिले नाही. गांवकऱ्यांना गांव सोडून जाणेही शक्य नव्हते, म्हणून दुष्काळी प्रदेश असला तरी ते तिथेच राहात होते.

त्यावर्षीं चांगला पाऊस झाला. यंदा पीक उत्तम येईल व वर्षभर आराम करता येईल याची आदित्याला खात्री होती. आणि झालंदेखील तसंच. पीक चांगलं आलं. मळणी करुन पीक घरी नेण्याची सारी तयारी त्याने केली आणि दुर्दैवाने, नदीला प्रचंड पूर आला, नि सारे पीक नष्ट झाले. त्यावेळीं शेतांत गाई बकऱ्यांच्या बरोबर त्याचे आईवडील होते, ते देखील सारे पुरांत वाहून गेले.

ते दृश्य बघून आदित्य दुःखाने वेडा झाला. तो धाय मोकलून रडायला लागला. त्यानंतर त्या गावांत राहण्याची त्याला इच्छाच उरली नाही.

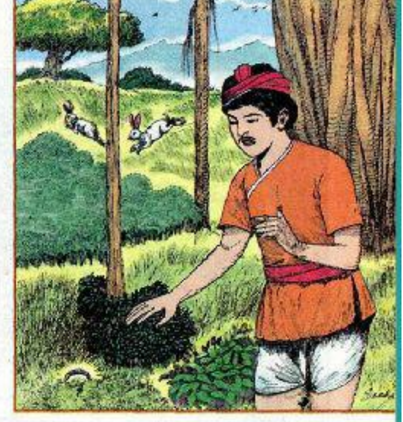
त्याचे मन विरक्त बनले, व दुःखाने तो तिथून निघून गेला.

दोन दिवस तो चालत राहिला. त्याला कुठे जायचं होतं आणि तो कोणत्या दिशेला जात होता हेदेखील त्याला ठाऊक नव्हतं. तिसऱ्या दिवशी एका वडाच्या झाडाखाली थोडी विश्रांति घेऊन जेव्हां तो तिथून निघाला, तेव्हां त्या झाडींत कांहीतरी चकाकत असल्याचा त्याला भास झाला. त्याने जवळ जाऊन ती वस्तू उचलून पाहिली. ते एक हिऱ्यांचे कंकण होते. त्याच्यावर राजमुद्रा होती. आदित्यने ते कंकण आपल्या कपड्यांत लपवले आणि तो मार्गस्थ झाला.

संध्याकाळपर्यंत तो शशांकपुर या राजधानीच्या वेशीजवळच्या शहरांत पोंचला. जेव्हां तो शहरांतल्या एका रस्त्यावरुन चालला होता, तेव्हां राजाचा एक सैनिक तिथें दवंडी पिटताना दिसला.

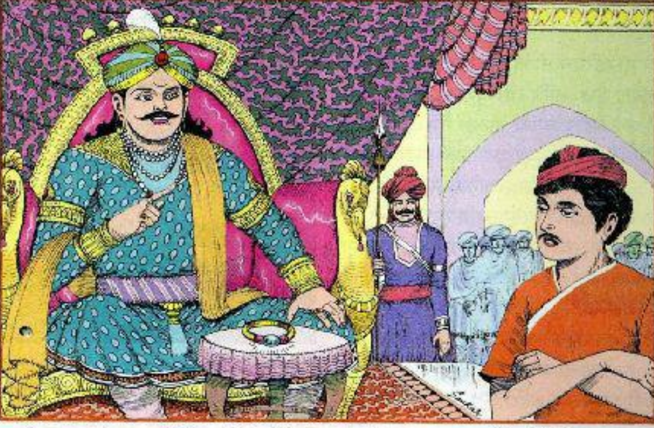
"राज्यांतल्या नागरिकांना ही शेवटची घोषणा आहे. कांही दिवसांपूर्वी महाराजांचे रत्नकंकण हरवले आहे ते अजून सांपडलेले नाही. चोरांचा तपास चालूं आहे. जर हे रत्नकंकण कुणी महाराजांना आणून दिले तर त्याला भरपूर इनाम दिले जाईल. पण जर चोर सांपडला आणि त्याने ते कंकण महाराजांना दिले नाही, तर मात्र त्याला फांशीची कठोर शिक्षा नाईलाजाने द्यावी लागेल. तेव्हां उद्यापर्यंत महाराजांची राजमुद्रा आणून द्यावी आणि बक्षीस मिळवावे हो SSS!"

तिथल्या लोकांशी बोलून आदित्यने त्या रत्नकंकणाबद्दल चौकशी केली, तेव्हां त्याला

समजले कीं महाराजांचे पूर्वज प्रत्येक पिढींत ते हिरेजडित कंकणं वापरत आले होते. म्हणून महाराजांना त्या कंकणाचे अतिशय महत्व होते. तो पिढीजात दागिना होता. महाराजांनी महिनाभर सतत घोषणा केली होती कीं जो कुणी ते कंकण पौर्णिमेपूर्वी आणून देईल त्याला भरघोस इनाम मिळेल. जर तोपर्यंत ते कंकण महाराजांच्यापाशी परत आले नाही तर मात्र त्यानंतर ज्याच्यापाशी ते असेल त्याला अटक होईल व त्याला फांशीची शिक्षा होईल. ही दवंडी गांवोगांवी दिली. जात होती परंतु अद्याप कंकणाविषयी कांहीच माहिती मिळालेली नव्हती. ते हरवले होते कीं चोरीला गेले होते याचाही उलगडा झालेला नव्हता. साऱ्या राज्यांत या कंकणाबद्दल चर्चा सुरुं होती. लोक तर्ककुतर्क करीत होते.

शशांकपुरांत आदित्य आणखी दोन दिवस थांबला आणि तिसऱ्या दिवशी तो राजसभेंत गेला.

त्याने महाराजांना आदराने वंदन केले आणि भर सभेंत ते हिरेजडित सुंदर कंकण त्याने महाराजांच्यासमोर ठेवले.

ते बघून महाराजांना अतिशय आनंद झाला. त्यांचे डोळे समाधानाने चमकूं लागले. आश्चर्यचकित झालेल्या दरबाऱ्यांसमोर महाराजांनी आदित्यला विचारले, "हे कंकण तुला कुठे नि केव्हां मिळाले?"

"तीन दिवसांपूर्वी शशांकपुराच्या वेशीबाहेर असलेल्या रानांतल्या एका वडाच्या झाडाखाली मी थोडी विश्रांति घेतली. उठलो तेव्हां जवळच्या झाडींत कांहीतरी चकाकत असलेले दिसले. निव्वळ कुतुहल म्हणून मी जवळ जाऊन पाहिले तर हे कंकण तिथे कुणीतरी टाकलेले दिसले." आदित्यने सत्य परिस्थिती सांगितली.

"तर मग तू त्याच दिवशी हे कंकण माझ्या-जवळ कां आणून दिलं नाहीस? त्याबद्दल तुला फार मोठं इनाम आम्ही दिलं असतं." महाराजांनी म्हटलं.

कांहीही उत्तर न देता आदित्य निमूटपणें खाली मान घालून उभा होता.

"पौर्णिमेच्यानंतर जो कंकण आणून देईल त्याला कठोर शिक्षा दिली जाईल, हे तुला माहीत होतं कां?" महाराजांनी करड्या स्वरांत विचारलं.

"माहीत होतं महाराज" आदित्यने मान डोलावीत म्हटले राहिले. नंतर सिंहासनावरुन खाली उतरुन त्यांनी आदित्यला प्रेमाने मिठी मारली व म्हटले, "तुला जे कांही हवं असेल ते माग."

आदित्यने महाराजांना प्रणाम केला व म्हटले,

"महाराज, आपल्या राज्याच्या दक्षिणेच्या टोंकाला वज्रपुर हे छोटेसे गांव आहे तिथला मी रहिवासी आहे. तिथले गांवकरी बाष्पधारा नदीच्याकारणाने फार दुःखीकष्टी आहेत. त्या नदीला एक बंधारा बांधून गांवकऱ्यांची घरेदारे व शेती वांचवावी म्हणून आपल्याला अनेकदा विनंती केलेली आहे.

मी आपला प्रामाणिक नागरिक म्हणून माझे कर्तव्य केलेले आहे. आपण राज्यकर्ते आहात, तेव्हां हा बंधारा बांधणे हे आपले कर्तव्य ठरते. आपण मला आता जायची अनुमती द्यावी." असं म्हणून प्रणाम करुन तो सभेतून मागल्या पावलीं परत फिरला."

ही कहाणी सांगून वेताळाने विक्रमार्क राजाला विचारले, "ते कंकण परत करण्यासाठी महाराजांनी जो अवधी दिला होता, त्यानंतरच आदित्यने ते कंकण राजाला दिले. ही त्याच्यासाठी एक सुवर्णसंधी होती. तो कांहीही मागू शकत होता. पण त्याने नदीवर बंधारा बांधावा अशी इच्छा व्यक्त केली. गांवकऱ्यांचा लाभ होईल अशी योजना त्याने आंखली. त्याने जाणूनबुजून हातांत आलेली ही संधी कां सोडली? माझ्या या शंकेचे उत्तर माहीत असूनदेखील जर तू मौन पत्करलेस तर तुझ्या मस्तकाची अनेक शकलें होऊन पडतील."

विक्रमार्क म्हणाला, "आदित्य प्रामाणिक आहे. त्याला आपल्या श्रमावर पूर्णपणे विश्वास आहे. ते कंकण परत देताना त्याने बक्षिसाची अभिलाषा धरली नव्हती. म्हणूनच त्याने राजाची पौर्णिमेची मुदत संपल्यानंतर ते कंकण परत दिले. स्वतःसाठी कांहीही न मागता जनतेच्या कल्याणासाठी बंधारा बांधावा अशी त्याने राजाला विनंती केली. आपल्या जन्मग्रामाबद्दल त्याला किती प्रेम आहे आणि दुसऱ्यासाठी सत्कर्म करण्याची भावना त्याच्यांत किती आहे हे सिद्ध करणारी ही घटना आहे. त्याचा प्रामाणिकपणा व चांगली बुद्धी बघून राजाने त्याला प्रेमाने मिठी मारली."

राजाचे मौनभंग करण्यांत सफल झालेला वेताळ शवासहित अदृश्य झाला आणि पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

- मंजू भार्गवी

पहिला धडा जिभेवर

तुम्हाला कालिदासाची गोष्ट माहीत आहे कां? लहानपणीं तो अगदीच निरक्षर होता. कालीमातेच्या मंदिरांत त्याने स्वत:ला कोंडून घेतले आणि देवीने आपल्या त्रिशूळाच्या टोंकाने त्याच्या जिभेवर कांहीतरी लिहिले. पुढे तो उत्तम कवी व साहित्यश्रेष्ठी झाला व विक्रमादित्य राजाच्या दरबारांतल्या नवरत्नांपैकी एक रत्न म्हणून गणला जाऊं लागला. नवरात्रीच्या नऊ दिवसानंतर येणारा दहावा दिवस हा दसरा म्हणून भारतांत सर्वत्र साजरा केला जातो. याच दिवशी देवी दुर्गामातेने महिषासुराचा वध केला होता.

कांही राज्यांत या दिवशी सरस्वतीदेवीची पूजा केली जाते. ही विद्येची देवता आहे त्यामुळें लहान मुलांना लिहायला शिकवण्यास या शुभदिवशी सुरवात करतात. केरळमधे त्याला विद्यारंभ म्हणतात. या प्रथेला आता पुन्हां चालना मिळायला लागली आहे. मंदिरांतून लहान मुलांच्या नावांची नोंदणी केली जाते. तिथले पुजारी किंवा प्रसिद्ध व्यक्तींच्या हस्ते सोन्याच्या लेखणीने लहान मुलांच्या जिभेवर ओम्, हरी, किंवा श्री अथवा पहिले मूळाक्षर लिहितात. कांही संस्थांमधून सुप्रसिद्ध साहित्यिकांना हा गुरुचा मान देण्यांत येतो. गेल्यावर्षी तर, कोडुंगल्लूर इथल्या मशिदीमधेदेखील ही प्रथा सुरुं झाली व आजूबाजूच्या लहान मुलांवर हा लेखणीचा संस्कार केला गेला. पहिले अक्षर तिथल्या मुल्लाने पाटीवर लिहायला शिकवले.

जुन्या काळांत घरांतले लहान मूल आजोबा, काका, मामा किंवा इतर वडीलधाऱ्या मंडळींच्या मांडीवर बसून, जमिनीवर पसरलेल्या तांदळात किंवा वाळूंत बोटाने रेघोट्या काढून पहिले अक्षर गिरवीत असे.

भारतीय दंतकथा - १९

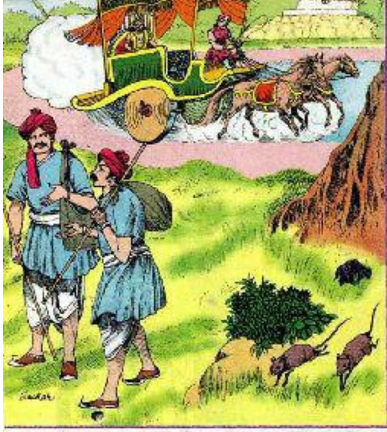
समोरासमोर

हजारों वर्षांपूर्वी काशीराज्याचा राज्यकर्ता होता ब्रम्हदत्तकुमार. हा तरुण राजा अतिशय साधेपणाने राहात होता. प्रजाजन सुखी असावेत यासाठी त्याने आपले सारे लक्ष त्यांत गुंतवले होते. त्याच्या दरबारांतल्या विश्वासू सरदार व अधिकारी यांना तो राज्यांत चौकशीसाठी पाठवीत असे गुप्तपणें जाऊन वरचेवर अधिकाऱ्यांची वर्तणूक याची माहिती ते येऊन राजाला सांगत असत. जर एखादा जमीनदार किंवां ग्रामाधिकारी लोकांना त्रास देत असेल, किंवा भ्रष्टाचार करीत असेल तर त्यांना राजाकडे बोलावून त्याचा खुलासा केला जाई व अपराध्यांना कठोर शिक्षा केली जात असे.

खेडूतांनी आपापसांत प्रेमाने व समजूतदारपणाने वागावे, मतभेद व गैरसमज असल्यास गोडीगुलाबीने ते दूर करावेत अशी पद्धत राजाने जनतेत सुरुं केली होती नागरिकांचे प्रश्न सोडवण्यासाठी मंत्री बैठकी बोलावीत असत. ह्यामुळें वाराणसी उर्फ काशीराज्य हे शांती व समृद्धी नांदत असलेले सुखी राज्य म्हणून मानले जात होते.

आपल्या गुप्तचरांना राजा विचारी, "आपल्या शासनांत जनतेला कांही चुका आढळतात कां? ते मला येऊन सांगा." पण लोकांना तक्रार करायला कांही कारण उरले नव्हते असे निष्ठावंत अधिकारी सांगत असत. तरी राजाचे समाधान होत नव्हते. तो वेष पालटून, यात्रेकरुच्या वेषांत खेडोपाडीं व बाजारांतून हिंडे व जनतेत मोकळेपणी मिसळत असे. त्यांच्या गप्पा, चर्चा वा वादविवाद निमूटपणें ऐकत असे. पण त्याच्या

कानावर कधी कुरकूर ऐकूं आली नाही. त्याची न्यायबुद्धी, उदारपणा व विद्वत्ता याचे कौतुक त्याला लोकांच्या तोंडून ऐकायला मिळत असे.

एकदा त्याला वाटलं कीं त्याची माहिती फक्त राजधानी व आसपासची गांवे यांच्यापुरतीच सीमित आहे. राज्यांतल्या सीमेवरच्या खेड्यांबद्दल त्याच्याजवळ पुरेशी माहिती नव्हती. तेव्हां त्याने राज्याच्या सीमेवरच्या गांवातून एकदा प्रवास करायला जायचे ठरवले.''

त्याप्रमाणें एक विश्वासू सारथी सोबत घेऊन तो रथांत बसला व राज्याची पाहाणी करायला निघाला. ओसाड रानांतून त्याचा रथ जलदगतीने धावत होता, पण लहान गांवातून किंवा वस्तीमधून जाताना रथ अगदी धीम्या गतीने जाई. त्यामुळें वाटेंत दिसणाऱ्या लोकांचे संवाद अधूनमधून कानावर पडत राहिले. लोकांची चांगली मतें ऐकून राजाला खूप संतोष झाला.

संध्याकाळ होऊं लागली तसा राजाने परतायचा निर्णय घेतला. वाराणसी व कोशल या राज्यांच्यामधें एक बिनमालकीचा जमिनीचा पट्टा होता. तो कुणाच्याच राज्यांतला नव्हता. राजाच्या सारथ्याने गांवाबाहेरुन रथ नेण्याचे ठरवले म्हणजे त्याला लौकर परतता आले असते. त्याने लहानसा रस्ता धरला. वाटेत एके जागी रस्ता खूपच अरुंद होता व दोन्ही बाजूंना उतार होता. सारथी अतिशय काळजीपूर्वक रथ हांकीत होता. तितक्यांत समोरुन एक दुसरा रथ आला. दोन्ही रथ थांबले.

एकाने माघार घेतल्याशिवाय दोघांनाही पुढे जाणे शक्य नव्हते.

''हे मित्रा, तू आम्हाला वाट मोकळी करुन दे कारण माझ्या रथांत कुणी सामान्य व्यक्ती नसून खुद्द कोशल देशाचे अधिपती आहेत.'' काशीराज्याच्या राजासमोर आलेल्या रथाच्या सारथ्याने म्हटले.

''तुमच्या महाराजांना आमचे प्रणाम. पण तुमचाच रथ खरं पाहिलं तर तुम्ही मागे घेतला पाहिजे. कारण माझ्या रथांत वाराणसीचे अधिपती आहेत.'' पहिला सारथी म्हणाला.

''वाराणसीच्या महाराजांना आमचे प्रणाम. परंतु आमच्या महाराजांच्या पुढें त्यांचे महत्व कां असावे ते मात्र समजले नाही.'' दुसरा सारथी न चिडता म्हणाला.

''तुझे म्हणणे योग्य आहे. दोघा महाराजांच्यामधें वयाने कोण ज्येष्ठ आहे ते आपण पाहूं या. लहानांनी मोठ्यांच्यापुढें नमावे आणि त्यांना पुढें जाऊं द्यावे!'' वाराणसीच्या सारथ्याने प्रस्ताव मांडला.

ही सूचना कोशलराजाच्या सारथ्याला पसंत पडली. पण नंतर लक्षांत आलं कीं दोन्ही राजे एकाच वयाचे होते. त्या सारथ्यांनी दोघांच्या पूर्वजांची तुलना केली. दोन्ही कुळें समान योग्यतेची होती.

त्यांच्या राज्यांचे क्षेत्रफळदेखील अगदी सारखे होते. इतर अनेक गोष्टींचा विचार करताकरता त्यांना कळून चुकले कीं दोन्ही राजे सारखेच श्रेष्ठ होते. ''अरे मित्रा, या भौतिक गोष्टींचा विचार सोडून दे. आपण आपल्या अन्नदात्यांचा स्वभाव बघू या. तुमचे महाराज आपल्या प्रजाजनांशी कसे वागतात?'' वाराणसीच्या सारथ्याने विचारले. त्यावर कोशलच्या सारथ्याने उत्तर दिले,

''दुष्टांशी निर्दय आणि जनतेशी सदय,

हे माझ्या राजाचं धोरण आहे - साधं नि सहृदय,

लबाडांना वेडी आणि सज्जनाशी गोड,

यापेक्षां जास्त चांगले, असेल तरी काय?''

''एवढंच? आता मी माझ्या राजाबद्दल सांगतो'' असं म्हणून वाराणसीचा सारथी पुढे म्हणाला.

''दुष्टांना शांतीने जिंकणारा,

लबाडांना गोडीगुलाबीने शिकवणारा,

साऱ्या प्रजेशी भलेपणाने वागणारा,

आणि सत्य व स्नेहशील दृष्टीने बघणारा

हे आमच्या महाराजांचं वर्णन आहे.''

वाराणसीच्या सारथ्याचे हे शब्द पुरे झाले नाहीत, तोवर कोशलनरेश आपल्या रथांतून खाली उतरला आणि त्याने काशीनरेशाला नम्रपणें वंदन केले. ब्रम्हदत्तकुमारही रथांतून खाली उतरला आणि त्याने कोशलनरेशाला प्रेमाने मिठी मारली.

ब्रम्हदत्तकुमार हा बोधिसत्व होता. कोशल-नरेशाच्या आग्रहावरुन ब्रम्हदत्तकुमाराने त्याला आदर्श शासक होण्यासाठी कांही महत्वपूर्ण सूचना केल्या. त्यानंतर दोघे राजे परममित्र बनले.

- विश्वावसु

बुटकी राक्षसीण

जंगलांच्या शेजारी लहानमोठ्या डोंगरांचा एक प्रदेश होता. तिथे गुहादेखील होत्या. इथून एक कोसावर मातंग नांवाचे गांव होते. त्या गांवाच्या शाळेंत मधुकर शिक्षक होता. नुकतेच त्याचे लग्न झाले होते. त्याची पत्नी कोमला सुस्वभावी होती.

एके दिवशी ग्रामाधिकाऱ्याच्या घरी कांहीतरी कौटुंबिक समारंभ होता, तिथें कोमला आपली शेजारीण पल्लवी हिच्याबरोबर जायला निघाली. पल्लवी कोमलला म्हणाली, "तुझ्या अंगावर एकही दागिना नाही. निदान कानांत या कुड्या तरी घाल!" असं म्हणून तिने पेटींतून एक कुडीजोड काढला आणि कोमलच्या कानांत घातला.

समारंभ संपल्यावर जेव्हां कोमल घरी आली तेव्हां तिच्या लक्षांत आलं की एका कानांतले कुडे हरवलंय. त्याची मागची खीळ निघाली असावी आणि ते वाटेत रस्त्यांत कुठेतरी पडले असावे. कोमलाने ही सारी हकीकत मधुकरला सांगितली व म्हटले, "पल्लवीच्या कुड्या मी घ्यायलाच नको होत्या. आता कांही झालं तरी तिला नवीन कुडीं बनवून द्यायला हवीत."

पत्नीचे हे शब्द ऐकून मधुकर घाबरला. त्याचा जणूं श्वासच अडकला. नवीन लग्न झालेलं होतं, बायकोला तो रागावणार थोडाच होता? नवीन कुडीजोड बनवायचा तर निदान हजारभर रुपये तरी लागले असते. काय करता येईल ते त्याला समजेना. कुणाजवळ मदत मागावी याचा तो विचार करुं लागला. दिवसभर त्याला चैन पडत नव्हते.

रात्रीं चांदणे पडले होते. विचारांत गढलेला असल्यामुळें आपण कोणत्या दिशेला जातो आहोत ते मधुकरच्या ध्यानांत आले नाही. तो डोंगरांतल्या गुहांजवळ येऊन पोंचला. त्याने मान वर करुन पाहिले तो एका गुहेसमोर एक बुटकी राक्षसीण बसलेली होती. मधुकरला बघून तिने

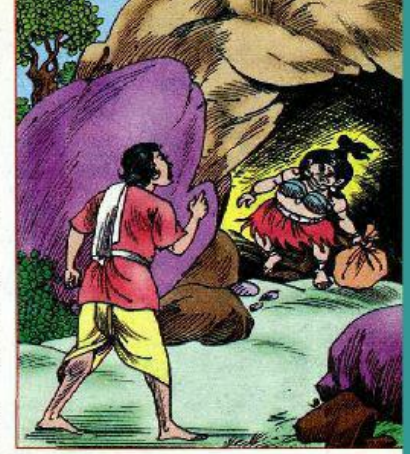
- उमा भिडे -

विचारले, "मध्यरात्री तू इथें कशाला आला आहेस?"

राक्षसीला बघून मधुकर जास्तच घाबरला. त्याच्या तोंडून शब्द आले, "कानांतल्या कुड्या, कानांतल्या कुड्या."

राक्षसी चकित होऊन त्याला म्हणाली, "एक कुडीजोड काय घेऊन बसला आहेस? माझ्याजवळ तऱ्हेतऱ्हेची कर्णफुले व भरपूर दागदागिने आहेत. माझ्या लग्नासाठी माझ्या आईने ते जमवून ठेवलेले आहेत. माझ्या आईला आशा वाटतेय की आज ना उद्या, कुणीतरी सुंदर राक्षस माझ्याशी लग्न करील. राक्षस तरुण येतात. दागिने बघतात नि मलाही बघतात. माझं बुटकेपण बघून ते परत जातात. मला वाटतं, या जन्मांत कांही माझं लग्न होणार नाही. नकोत मला हे दागिने. मी हे तुला देऊन टाकते. खरंच, घेऊन जा तू!" असं म्हणून ती गुहेंत गेली आणि एक जड गांठोडे ओढत ओढत तिने बाहेर आणले. गांठोडेभर सोन्यासोत्याचे दागिने बघून मधुकर तर गोंधळूनच गेला. ते दागिने घेऊन जायला त्याने प्रथम 'नाही' म्हटले, पण त्या राक्षसीने खूपच आग्रह केला म्हणून त्याने ते गांठोडे आपल्या खांद्यावर टाकले आणि तो घराकडे चालायला लागला.

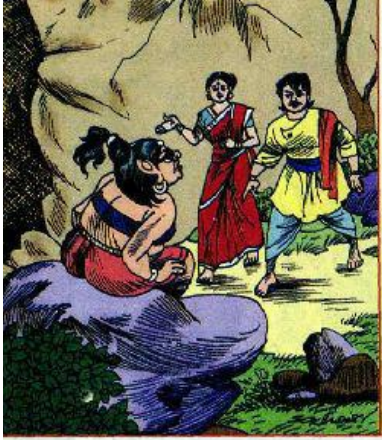
जेव्हां तो पल्लवीच्या घरावरुन जात होता, तेव्हांच गाईला चारा घालायला म्हणून पल्लवी घराबाहेर आली होती. तिने त्याला बघितले आणि आश्चर्याने विचारले, "एवढ्या रात्री कुठे जाऊन येता आहात? नि खांद्यावर हे गांठोडे कसले आहे?" मधुकरने धापा टाकीतच खांद्यावरचे

गांठोडे खाली ठेवले. त्यांतून एक कुडीजोड त्याने बाहेर काढला. पल्लवीला कुडीजोड देत मधुकर म्हणाला, "माझ्या पत्नीने तुमचे एक कुडे हरवले आहे. त्याच्याबदली मी तुम्हाला ही जोडी देतो आहे." पल्लवीने जेव्हां खूप खोदून विचारले की हे गांठोडे कुठे सांपडले, तेव्हां मधुकरला नाईलाजाने खरी गोष्ट सांगावी लागली. बुटक्या राक्षसीबद्दल सांगून तो आपल्या घरी गेला.

मधुकरची कहाणी ऐकून थक्क झालेली कोमला त्या दागिन्यांकडे बघतच राहिली. भानावर येत ती म्हणाली, "त्या मायावी बुटक्या राक्षसीच्या दागिन्यांशी आपल्याला काय देणं घेणं? जर चोरांना या दागिन्यांबद्दल कळलं तर आपल्या जिवाला नसता धोका निर्माण होईल."

त्या दागिन्यांमुळें दोघा पतीपत्नीला रात्रभर झोंप लागली नाही. शेजारच्या पल्लवीने आपल्या

नवऱ्याला झोपेतून उठवले आणि म्हटले, ''तावडतोब आपली बैलगाडी जोडा. आपल्याला त्या बुटक्या राक्षसीकडे जायचे आहे. जिने गांठोडेभर दागिने सहज दिले, तिच्याकडे गाडीभर दागिने निश्चित असतील. आपण ते आणूं या.'' पल्लवी ठामपणे बोलत होती.

पल्लवी नि तिचा नवरा जेव्हां त्या पहाडी गुहेजवळ पोंचले, तेव्हां बुटकी राक्षसीण गुहेच्याबाहेर बसलेली होती. पल्लवी इथें कशासाठी आली आहे हे जेव्हां त्या राक्षसीला कळलं, तेव्हां ती म्हणाली, ''तुझं डोकं तरी अजब आहे. कुणीतरी अनोळखी माणूस येऊन सगळे दागिने घेऊन गेला. जेव्हां माझ्या आईला हे कळलं, तेव्हां ती मला खूप रागावली. संतापाने ती लालपिवळी झाली आहे नि आंत गुहेंत बसलीय. तुम्हाला दोघांना जर तिने पाहिलं ना, तर ती तुम्हाला फाडून तुमचे तुकडे तुकडे करुन टाकील. तिने तर मला सांगितलंय की जोपर्यंत मी ते दागिने परत आणणार नाही तोपर्यंत ती मला गुहेंत घेणार नाही.''

जेव्हां पल्लवीला स्पष्ट समजलं कीं आता राक्षसीकडे दागिने नाहीत, तेव्हां ती म्हणाली, ''हे बघा, ते तुमचे दागिने अगदी सुरक्षित आहेत. आमच्या शेजारी मधुकर राहातो त्याच्याजवळ ते दागिने आहेत. माझ्याबरोबर चला आणि आपले दागिने परत न्या.'' पल्लवीने तोडगा सुचवला.

त्यावर राक्षसी म्हणाली, ''दिवसा कुठे जायला मी घाबरते. माणसांच्यात वावरायची मला भीती वाटते.''

क्षणभर विचार करुन पल्लवी म्हणाली, ''माझ्याबरोबर एक पोते आणले आहे. त्यांत मी तुम्हाला बसवते आणि पोत्याचे तोंड बंद करते. त्यांत तुम्ही आरामशीरपणे झोंप काढा. मी तुम्हाला बैलगाडीत घेऊन जाईन आणि आमच्या गोठ्यात अगदी सुरक्षित ठेवीन. गोठ्याला बाहेरुन कुलूप लावीन. सकाळीं तुम्हाला पोत्यांतून बाहेर काढीन. मग तुम्ही मधुकरच्या घरी जा आणि त्या नवराबायकोना चांगला धडा शिकवा. नखांनी बोचकारा, दांतांनी चावे घ्या! तुमचे दागिने परत घेऊन जा म्हणजे तुमची आई खूष होईल नि तुम्हाला घरांत घेईल.'' बुटक्या राक्षसीने तिचे म्हणणे मानले.

इकडे भीतीने मधुकरचा जीव अर्धमेला झालेला होता. त्याला ताप आला. कोमलाने त्याला धीर देत म्हटले, ''तुम्ही इतके घाबरता

कशाला? तुम्ही कांही राक्षसीला फसवलेले नाही, कांही चोरी, लबाडी केलेली नाही. पण हे मात्र खरं, परक्याचे धन विषारी सापासारखे असते. मी एकटी कांही हे जड गांठोडे ओढत त्या गुहेजवळ घेऊन जाऊं शकणार नाही. उन कमी झालं कीं मी स्वत:तिथे जाईन आणि त्या राक्षसीला आपले दागिने घेऊन जायला सांगीन.''

मधुकरने होकार दिला. संध्याकाळी कोमला निर्भयपणे त्या गुहेजवळ गेली. त्यावेळी एक भयंकर आकाराची राक्षसीण गुहेसमोरच्या दगडावर बसली होती. ती स्वत:शीच बडबडत होती, ''माझी लाडकी पोर, माझी बाळी, कुठे गेलीस ग तूं? मी जराशी रागावले म्हणून माझ्यावर रुसून कां निघून जायचंस तू? तुझ्याशिवाय हे डोंगर, या गुहा, मला अगदी वाळवंटासारख्या वाटताहेत ग!''

कोमला निमूटपणें राक्षसीजवळ गेली आणि ''आई'' अशी हांक मारुन तिने प्रणाम केला. नंतर सारी हकीकत तिला सांगितली आणि तिला विनंती केली कीं तिने आपले दागिने परत घेऊन जावेत.

राक्षसीने कोमलाला नखशिखान्त न्याहाळले व नंतर ती म्हणाली, ''त्या दागिन्यांमुळेच तर मी माझ्या लाडक्या लेकीला रागावले. ती बिचारी नाराज होऊन कुठेतरी गेली आहे. कुठे गेलीय कोण जाणे! तिचे हाल होत असतील. मला त्या दागिन्यांची मुळीच गरज नाही.'' ती राक्षसीण रडतरडत बोलत होती.

राक्षसिणीचे बोलणे ऐकून कोमला चिडून म्हणाली, ''हे बघा, मी तुम्हाला आणखी एकवार स्पष्ट सांगते. आम्हाला तुमच्या मुलीचे दागिने नकोत. ते तिचे आहेत. आम्ही कष्टाची कमाई

खरी असते असं मानतो. तुमची मुलगी ठेंगणी आहे म्हणून ती राक्षसजातींत राहणें अशक्य आहे. माणसांच्यामधेही तिचे राहाणे संभव नाही. म्हणून ती लौकरच तुमच्या घरी परत येईल. पण तुम्ही अगोदर माझ्याबरोबर माझ्या घरी चला, आणि आपले दागिने परत घ्या."

राक्षसीचा राग शांत झाला. नाईलाजाने ती कोमलाच्या बरोबर तिच्या घरी निघाली. गांवात पोचेपर्यंत मध्यरात्र झाली होती. कोमलाने दिलेले गांठोडे मोठ्या राक्षसिणीने खांद्यावर घेतले आणि ती जायला निघाली, तेव्हां पोत्यांत बंद केलेल्या बुटक्या राक्षसीचा आवाज तिला ऐकूं आला. "मी तहानभुकेने इथें तडफडते आहे. मला बाहेर काढा. या खोलीचं दार उघडा."

मोठ्या राक्षसिणीने लेकीचा आवाज ओळखला. ती खुषींत ओरडायला लागली, "आले ग पोरी, मी आले हां!" आणि ती गोठ्याजवळ पोंचली. एक लाथ मारुन तिने ते दार खाली पाडले आणि पोत्यांत बांधून ठेवलेल्या आपल्या मुलीला बाहेर काढले. तिने मुलीला विचारले, "तुला कुणी हा त्रास दिला? कोण आहेत हे दुष्ट लोक?"

बुटक्या राक्षसीने जवळच असलेल्या पल्लवीच्या घराकडे बोट दाखवले. झालं, मोठी राक्षसीण जोरांतच त्या घरापाशी गेली. आणखी एक लाथ मारुन तिने ते दार पाडले व घरांत पाऊल ठेवले. "अरे दुष्टांनो, आता तुम्ही माझ्या तावडीतून वांचणार नाही." असं ओरडत ति चारी बाजूंना बघितले. प्रथम घरांतल्या वस्तू मोडून तोडून फेकल्या आणि पल्लवीला तिने बोचकारले, तिला चावले. नंतर घराबाहेर येऊन ती आपल्या मुलीला म्हणाली, "या दुष्ट माणसांना आपली राहाण्याची जागा ठाऊक झाली आहे. आता आपण दुसरीकडेच राहायला जाऊं या." मुलीला घेऊन लांबलांब पावलें टाकीत ती जाऊं लागली. कोमला तिला दागिन्यांचे गाठोडे घेऊन जायला ओरडून सांगत होती. पण संतापलेली राक्षसीण मागे वळून न बघता तशीच पुढे वेगाने निघून गेली.

इतका मोठा अपमान पल्लवीला सहन होणे शक्यच नव्हते. लोकांना सकाळीं समजण्याच्या-पूर्वीच रातोरात ती आपल्या पतीसह ते खेडेगांव सोडून निघून गेली.

आस्तिक - नास्तिक

राम आणि भरत समोरासमोर राहात होते. दोघे श्रीमंत होते. लहानपणापासून ते जिवलग मित्र होते. पण दोघांचे विचार भिन्न होते. राम आस्तिक होता. माणसाच्या आयुष्यांतला आनंद वा दुःख हे दैवाधीन असते असं त्याचं म्हणणं होतं.

"नद्या, धबधबे या सार्‍यांमागे परमेश्वराची कृपा असते" राम म्हणायचा.

"तर मग भूकंप, वादळें हीदेखील त्याचीच कृपा असणार." भरत चिडवायचा.

"तू अगदी नास्तिक आहेस" असं रामने म्हटलं की भरत हंसून गप्प बसायचा.

दोघेही मित्र वयस्कर झाले. राम शेवटच्या घटका मोजीत होता तेव्हां त्याला स्वर्गांत न्यायला देवदूत आले. रामने त्यांना नमस्कार करुन म्हटले, "देवदूतांनो, माझा नास्तिक परममित्र भरत समोरच्या घरांत राहातो. तोही माझ्याप्रमाणेच मृत्यूपंथाला लागला आहे. त्यालाही माझ्याबरोबर स्वर्गात घेऊन चला. परमेश्वराचे दर्शन झाले कीं त्याचा भ्रमनिरास होईल."

देवदूतांनी तसे केले. सिंहासनावरचा देव पाहून भरतला आश्चर्य वाटले. तितक्यांत गंभीर आवाज ऐकूं आला. "तुझा संशय दूर झाला कां?"

भरत धिटाईने म्हणाला, "हो, पण जिथें मानवलोक आहे, तिथे परमेश्वर केवळ निर्गुण आहे." असं म्हणून त्याने देवाला प्रणाम केला.

- *रमण शास्त्री*

अधेमधे येत जा हां!''

जिनलला खूप आनंद झाला. ते स्वप्न होतं कीं सत्य, हे तिला पडताळून पाहायचं होतं. म्हणून तिने हांक मारली, ''माझ्याबरोबर गप्पा मारायला कुणी येणार आहे कां?'' ''हो, मी येईन.'' पलंगावर पहुडलेली चिमुकली बाहुली म्हणाली.

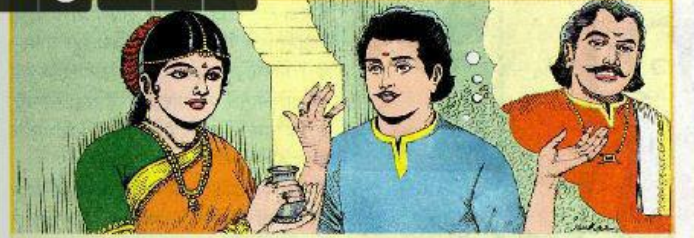
''अग अे बाहुले, तुलादेखील बोलायला येऊं लागलं? अरे देवा! हे मला माहीत नव्हतं. मला राग आला कीं मी तुला कुठेही फेकून देते. तुला लागतं कां ग?''

''हो तर, मला खूप दुखतं मग!''

''अे, मला माफ कर हं. पुन्हा नाही मी तुला फेकणार.''

जिनलने बाहुलीच्या अंगावर मलम लावलं. दोघीजणी हंसल्या, खेळल्या; त्यांनी गप्पा मारल्या आणि मजेंत वेळ घालवला. पण तितक्यांत दरवाज्यावरची घंटा वाजली. जिनल दार उघडायला म्हणून बाहेर धांवली. तिचे आईबाबा घरीं परत आले होते. जिनल खोलींत परत गेली तर काय, तिची बाहुली पुन्हां निर्जीव झाली होती. जिनलच्या मनांत विचार आला, ''आपण माणसें आपल्या भोंवतालच्या वातावरणाबद्दल, वस्तूंबद्दल इतके बेफिकीर व निष्काळजी असतो कीं आपण सजीव वस्तूंना निर्जीव वस्तूंसारखे वागवतो.''

दुर्वासाचे हास्य

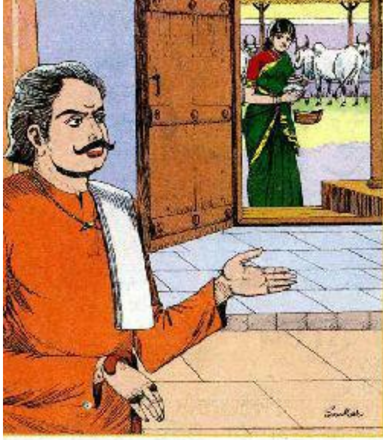
सीतापुरमधें राहाणारा दुर्वास गांवातल्या कांही सधन गृहस्थांपैकी एक होता. त्याच्या वाडवडिलांपासून घरांत बरीच संपत्ती होती. त्याचा एक मोठा वाडा होता. पंचवीस अेकरांची शेती व पन्नास अेकर चराऊ जमीन त्याच्या मालकीची होती. एक मोठी आमराई होती. त्यामुळें गांवातले लोक त्याचा आदर करीत. त्याचं खरं नांव रामचंद्र होतं, पण त्याच्या संतापी स्वभावामुळें लोक त्याला दुर्वास म्हणत. तो कुणावरही चिडला कीं तोंडाला येईल ते तो बेधडक बोलून टाकत असे. मागेपुढे पाहात नसे. त्याला दुर्वास म्हटलं म्हणून तो चिडला नाही, उलट त्याला तो गौरवच वाटला होता.

दुर्वासला तीन मुले होती. दोन मुली व एक मुलगा. मुलींची लग्नें होऊन त्या सासरी गेल्या. दुर्वासचा स्वभाव त्याच्या व्याह्यांनाही चांगल माहीत होता. आता राहिली त्याची पत्नी. सकाळपासून नवऱ्याचं शिवराळ बोलणं ऐकायची आता तिला संवयच झाली होती.

पण त्याचा मुलगा किरीट ह्याला मात्र आपल्या वडिलांचा स्वभाव मुळींच आवडत नसे. त्याला मुली सांगून येऊं लागल्या होत्या. पण त्याला मनांतून भीती वाटत होती कीं आपल्या वडिलांचा तापट स्वभाव त्याच्या पत्नीला सहन होईल कां? दोघांच्यामधे जर भांडण होऊं लागले तर? भविष्यांत काय वाढून ठेवले आहे कुणास ठाऊक! अखेरीस, वडिलांच्या इच्छेनुसार त्याचे लग्न ठरले.

त्याची वधू अरविंदा ही एका श्रीमंत शेतकऱ्याची एकुलती एक मुलगी होती. एकटेच अपत्य असल्यामुळें तिच्या आईवडिलांनी तिला अतिशय लाडाकोडात वाढवले होते. तिला कोणतेही काम करायला ते सांगत नसत.

लग्न झाल्यानंतर दुसऱ्याच दिवशी किरीटने आपल्या पत्नीला वडिलांच्या तिरसट स्वभावाविषयीं सारे कांही नीट समजावून

सांगितले. त्याने तिला सांगितले कीं वडिलांच्या बोलण्यावर उलट उत्तर देऊं नये व मुकाट्याने त्यांचा राग सहन करावा. नवीन सून घरांत आलेली होती, म्हणून तीनचार दिवस दुर्वास जरा गप्प होता. आपला राग त्याने आवरुन धरला होता. त्यानंतर मात्र त्याला राहावेना. नोकराचाकरांना तो रागावून शिवीगाळ करायला लागला, व तोंडाला येईल ते बोलत सुटला.

एके दिवशी सासूने दिलेली दुधाची भरलेली चरवी घेऊन अरविंदा घराच्या मागील दारांतून येत होती. ते पाहून दुर्वासचे पित्त उसळले. "तुझ्या सासूला काय झालं? तिने स्वतः अशी भरलेली चरवी आणली असती तर तिचं कंबरडं मोडलं असतं कीं काय?"

खरं म्हणजे नव्या सुनेला काम सांगितलेलं त्याला मुळीच आवडलं नव्हतं. पण त्याचा कोरडा खरखरीत आवाज़ आणि बोलण्याची आक्रस्ताळी पद्धत पाहून अरविंदा पार घाबरुन गेली. तिच्या हातातून चरवी निसटली आणि सारे दूध सांडून गेले. ती घाबरली, रडायला लागली, आणि धावतच घरांत गेली. हा सगळा गोंधळ पाहून दुर्वास क्षणभर स्तंभित झाला.

दुसऱ्या दिवशी दुपारी दुर्वास ओसरीवर बसून कुणाशीतरी बोलत होता. तेव्हां अरविंदा फडक्याने एक कांचेचे भांडे साफ करीत होती. ते पाहून दुर्वास संतापला व तिला म्हणाला, "सगळे नोकर कुठे मरायला गेलेत? जेवूनखाऊन नुसत्या ढेकरा देतात, कामाच्या नांवाने शून्य! एकेकाचा चांगला समाचार घेतो मी आता. ऐकायला येतंय ना, कुठे आहेत सगळे? आहे कां कुणी इथें?"

सासऱ्याचा संताप आणि आरडाओरडा पाहून अरविंदा दचकली आणि तिच्या हातातून ते कांचेचे भांडे खाली पडून फुटले. अशा तऱ्हेने देशी परदेशी सुंदर वस्तू अधूनमधून जमिनीवर खाली पडत व कांहीवेळां फुटून जात. सुरवातीला दुर्वासला आपल्या कोंपिष्ट स्वभावाची लाज वाटत होती. म्हणून तो स्वतःवरच जास्त चिडत होता.

आणखी एक दिवस अरविंदा आपल्या सासूला व सासऱ्यांना जेवायला वाढत होती तेव्हां दुर्वासने सहज भाजीचा एक घांस तोंडात घातला. झालं, त्याचा राग एकदम उफाळला. "मीठ मिळत नाही कीं काय बाजारामधे? अगं, माहेरी स्वयंपाक करायला शिकली नाहीस; ठीक, पण जेवण वाढायलासुद्धां तुला शिकवायला हवं कां?" तो जोरांत ओरडला. त्याचा चढलेला आवाज ऐकून अरविंदा भेदरुन गेली आणि ती आंत जात होती, तितक्यांत तिच्या हातांतले भाजीचे भांडे खाली पडले. ती रडतरडत आपल्या खोलींत गेली आणि पांघरुण डोक्यावर घेऊन पडून राहिली. आज आपण उगीचच रागावलो असं दुर्वासला वाटलं. भाजींत मीठ घालायचं विसरलंय हे त्याला नीट सांगता आलं असतं. उगीचच संतापून त्याने सुनेचं मन दुखवलं हे त्याच्या लक्षांत आलं. त्याच्या वागण्याचा त्याला जरा पश्चात्ताप वाटला.

त्या दिवसापासून सासरेबुवांचा साधा आवाज जरी ऐकला तरी अरविंदा भीतीने थरथर कांपायला लागली. तिच्या हातांत जे असेल ते हातांतून खाली पडायला लागलं. या नव्याच संवयीची दुर्वासला खूप काळजी वाटूं लागली. त्याने वैद्यबुवांना बोलावणें पाठवले.

वैद्याने अरविंदाशी थोडा वेळ बोलून तिच्या भीतीचे कारण विचारले. नंतर तो दुर्वासाशी बोलताना म्हणाला, "हे बघा, तुमची सूनबाई तुमच्या नुसत्या आवाजाला घाबरते. तिचा स्वभाव अगदी कोमल आहे. तुम्ही जरा सावकाश व न रागावता बोललात तर बरं होईल. तिची भीती कमी होईल व त्यानंतरच ती बरी होईल."

वैद्याच्या बोलण्यांत तथ्य आहे हे दुर्वासाला पटले. आपल्या सुस्वभावी सुनेच्या बाबतीत जसाजसा तो विचार करायला लागला आणि आपल्या कहारी स्वभावामुळें ती आजारी पडली आहे हे ही त्याला उमजले. त्याने आपला स्वभाव बदलण्याचे ठरवले.

लौकरच दिवाळीचा सण आला. त्यासाठी त्याच्या मुली व त्यांच्या घरचे सर्वलोक दुर्वासच्या घरी जमलेले होते. घरांत सर्वजण गप्पागोष्टी करीत, हंसत खिदळत बसले होते. दुर्वासच्या मुली, जांवई, नातवंडे आणि दुर्वासची पत्नी आनंदात होती. त्यावेळी अचानक दुर्वास घरांत शिरला. सगळी मंडळी एकदम गप्प झाली. जणूं कांही त्यांची तोंड शिवून टाकली होती. ते सारेजण उठले व एकएकजण आंत जाऊं लागले तोंच दुर्वासने हंसतहंसत म्हटले, "आजपासून मी देखील तुमच्याबरोबर गप्पा मारताना हंसणार आहे, बोलणार आहे. मी रागावणार नाही पण जरी संवयीने रागावलो तरी तुम्ही घाबरुं नका. मला तसं सांगत जा. या सगळे, बसा इथें, अगदी आरामांत बसून गप्पा मारा." दुर्वासचे शब्द ऐकून घरांतले वातावरण बदलले आणि सर्वजण खुषींत हंसूं लागले.

भारताची ओळख

१. पश्चिम बंगालमधल्या चित्तरंजनच्या कारखान्यांत रेल्वेची इंजिने बनवली जातात. पहिले ॲंजिन केव्हां बनवले होते?
अ. १९५०-५१, ब. १९५५-५६,
क. १९५९-६०, ड. १९६१-६२

२. सम्राट अशोकाचे आज्ञापत्र कोणत्या भाषेंत लिहीलेले होते?
अ. मागधी ब. ब्राम्ही.
कै. सौरसेनी, उ. पाली.

३. अखिल भारतीय हरिजन संघाची स्थापना कुणी केली?
अ. आंबेडकर, ब. गांधीजी,
क. जगजीवनराम, ड. धों.के. कर्वे

४. कोणता कवी चांभार जातीचा होता?
अ. कबीर, ब. साधन,
क. रैदास, उ. नामदेव.

५. केंद्रशासित राज्यांपैकी सर्वांत मोठे राज्य कोणते आहे?
अ. दिल्ली, ब. पॉंडिचेरी,
क. अंदमान-निकोबार बेटे, ड. चंडीगड

६. वरील चित्रांतले राष्ट्र नेता कोण आहेत?

७. भाविक मुस्लीमाने दिवसांतून किती वेळां प्रार्थना म्हटली पाहिजे?
अ. १,   ब. ३
क. ४   ड. ५

८. कोणत्या राज्यांत सर्वांत जास्त कारखाने आहेत?
अ. तमिळनाड,
ब. महाराष्ट्र,
क. गुजरात,
ड. आंध्र प्रदेश

(उत्तरे पुढील महिन्यांत)

ऑक्टोबर प्रश्नावलीची उत्तरें

१. छत्तीसगड, रायपूर
२. राजस्थान
३. लॉर्ड हार्डिंज
४. सुंदरलाल बहुगुणा
५. कर्नूल
६. १९१९

गणेश पुराण

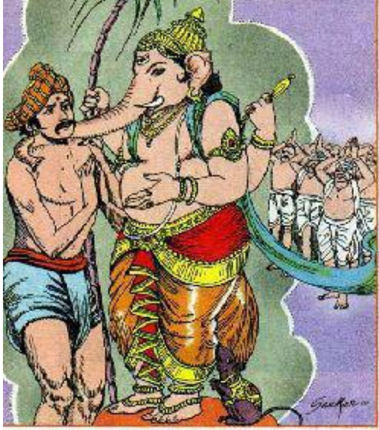
आवारात इतकी गडबड होत होती तरी गडी घोरत पडलेला होता. शेजारीच पत्रीफुलांखाली गणेशाची मूर्त होती. उसाचा रस पीत असतां जमिनीवर जो रस गळला त्यामुळे चिखलच झालेला होता. पहारेकऱ्यांना बोलावून त्यांना विचारले तर ते म्हणाले - "बरीच रात्र उलटली, गडी घोरत पडलेला होता, आम्ही सुद्धा पेंगू लागलो. इतक्यात हत्तीचा घींकार ऐकू आला आणि डोळे उघडून पाहिले, काळोखात एक मोठा हत्ती दिसला, ऊस ओढून ओढून खात होता आणि चरकातून उसाची ताटे बाहेर येऊन पडतात तशी ताटे टाकीत होता. आम्हाला फार भीती वाटली. आम्ही तेथून पायच काढला!"

जमीनदाराचे मन पार बदलून गेले. तो तसाच निघाला आणि गड्याच्या पायां पडून त्याने साष्टांग नमस्कार घातला. गड्याची झोप मोडली तो उठून उभा राहिला. जमीनदार त्याच्या पायांवर डोके ठेवून त्याते पाय घट्ट धरून पडूनच होता.

जमीनदाराच्या बायकोने गणेशाच्या मूर्तीला नमस्कार केला व म्हणाली - "प्रभो! तू इतक्या दिवसानंतर का होईना आमच्यावर अनुग्रह केलास. आम्ही धन्य झालो!" असे म्हणत तिने रात्री घडलेले वृत्त गड्याला सांगितले.

ते अद्भुत वृत्त ऐकून लोकांचे थवेच्याथवे ते दृश्य पहायला तेथे जमले. सर्व आवार माणसांनी भरुन गेले. जमिनीवर हत्तीच्या पायांनी खड्डे खड्डे झालेले स्पष्ट दिसत होते. त्यांत उसाचा रस साठलेला होता. तोच तीर्थ म्हणून सर्व प्राशन करू लागले, आणि उसाचा चोथा गणेशाचा प्रसाद म्हणून उचलून घेऊन जाऊ लागले.

गडी, त्याची बायको व मुलगा सर्वांनी मिळून गणेशमूर्तीला नमस्कार केला व निवेदन केले -

"देवा; आम्ही पत्रीपाचोळा वाहूनसुद्धा तुझी कधी पूजा केली नाही, तुझ्यासाठी म्हणून पाठविलेला ऊससुद्धा तुला अर्पण केला नाही आणि तू आमच्यासाठी एवढे कष्ट कशाला उपसलेस? तू हत्तीच्या रूपे इतरांना दर्शन दिलेस आणि आम्हाला कां दर्शन दिले नाहीस? मी घोरत पडलो होतो!" असे म्हणत गडी लहान मुलासारखा रडू लागला.

तेव्हां मूर्तीच्या जागी गणपती स्वतः हातात ऊस घेऊन गड्याला साक्षात्कार झाला. गड्याने मुलाला देऊन जोउस पाठविला होता. तोच गणेशाच्या हातात होता.

गणपतीने आपल्या सोंडेने गड्याला जवळ ओढून घेतले व त्याच्या डोक्यावर अभय हस्त फिरवीत म्हणाला - "बाबा रे! कुल, जाती व आचार वगैरे हे मी निर्मिलेले नाहीत. सर्व माणसांनीच कल्पनेने निर्मिले आहेत. माझ्याजवळ लहान, मोठा, गरीब श्रीमंत हा भेद नाही! म्हणूनच तुला दर्शन दिले." असे म्हणत असतांच अंतर्धान पावला.

लोक हात जोडून गड्याला म्हणाले - "बाबा रे, तुझ्या भक्तिप्रसादानेच आम्हाला गणेशदर्शनाचे भाग्य लाभले.

"ईक्षु म्हणजे ऊस! ईक्षु गणपती नामे गणपती प्रसिद्ध झाला. हातात ऊसाचे कांडे करून बसलेल्या गणपतीच्या मूर्तीची प्रतिष्ठा करण्यात आली. तेथे एक मोठे देऊळ बांधण्यात आले." इतके सांगून पावन मिश्राने कथा पूर्ण केली.

देवळाच्या मंडपातल्या चित्रांच्या कथा पावनमिश्राने सांगितल्या, परंतु मंडपाच्या प्रमुखद्वारावर जे चित्र होते त्याची कथा राहिलीच होती. ते चित्र फारच सुंदर होते. चित्रकाराची प्रतिभा स्पष्ट प्रगट होत होती. दररोज ते चित्र फार लक्षपूर्वक फारवेळ पहात राहणाऱ्या एका तरुणाने पावनमिश्राला नमस्कार करुन विचारले - "पंडित प्रवर! या देवळातली सर्व चित्रे कोणी हो काढली? त्या चित्रकाराचं चरित्र आपणांस माहीत असल्यास सांगण्याची कृपा करावी. प्रमुखद्वारावर जे चित्र आहे ते चित्र जणूं कांही माझ्या मनावरच कोरले गेले आहे. त्या चित्राची काय गाथा आहे?"

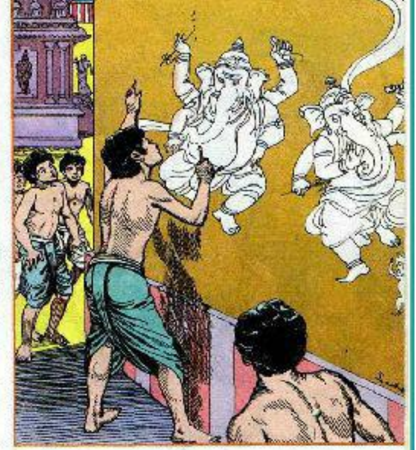
पावनमिश्रांनी त्या तरुण मुलाकडे प्रेमादराने पाहिले व म्हणाले - "बाबा रे! तुला पाहिले की तू स्वतः एक चित्रकार असावासा वाटते आहे! प्रमुखद्वारावर जे चित्र आहे, ते मलासुद्धा फारच आवडले आहे. त्याची गाथा शेवटी सांगून गणेशचरित्र संपूर्ण करतो! तुला सुद्धा ते ऐकण्याची

उत्सुकता आहे, तर मग तू ते ऐकच!" असे म्हणत त्यांनी कांही वेळ डोळे मिटले व कांही वेळ कांहीतरी आठवीत अल्यासारखे दिसले.

वातापी नगराला, साधूंच्या बरोबर सुमारे चवदा वर्षांचा एक तरुण मुलगा आला आणि वातापी गणपतीच्या देवळातच कायम राहू लागला. तो राहणारा कोठला, त्याच्या गांवाचे नांव काय, हे त्यालासुद्धा माहीत नव्हते. त्याच्या कपाळावर मोठी जखम असल्याचा एक वण पाहून बिचाऱ्याच्या डोक्याला कसली तरी मोठी जखम झाल्यामुळे त्याची स्मरणशक्तीच गेली की काय असे सर्वांना वाटले. तो मुलगा मुका बोलतो किंवा आवाज काढतो, तेवढा सुद्धां बोलत नसे. भिंतीवर चित्रे काढीत असे. मंडपाच्या भिंतीवर, जमिनीवर तो चित्र काढी, त्यावेळी त्याचा चेहरा पूर्णचंद्रासारखा जणूं कांही चकाकत असे, म्हणून त्याला विघ्नेश्वराची चित्रें काढणारा चित्रकार म्हणून मधली अक्षरे लुप्त होऊन फक्त 'वि-चित्र' या नावानेच लोक त्याला हाक मारूं लागले. ते विचित्र हेच नांव त्याला शेवटपर्यंत राहिले.

तोपर्यंत गजानन पंडित बरेच वृद्ध झाले होते. ते मुलांना आपल्या घरी गणपतीच्या गोष्टी सांगत. विचित्र त्या कथा श्रद्धाभक्ति पूर्वक एकाग्र चित्ताने ऐकत असे. कथा ऐके, व त्याच्या दुसऱ्याच दिवशी त्या कथेतील सारांश भिंतीवरच्या कोणत्या तरी दगडावर चित्रित झालेला दिसे.

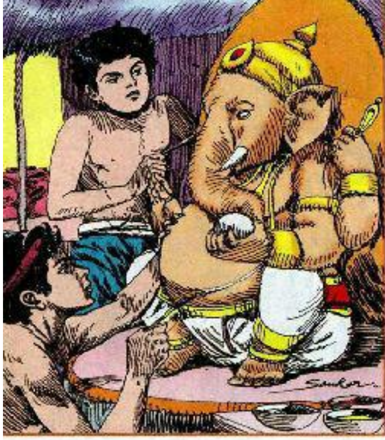
गजानन पंडितांचे विचित्रावर फारच प्रेम होते. ते त्याला आग्रह करून घरांत येऊन बसायला सांगत, परंतु तो उंबरठ्याबाहेरच बसून कथा ऐके

व म्हणे- "आजोबा! इकडे बसून ऐकत असतां तुम्ही मला एकट्यालाच ती कथा सांगता आहां असे अगदी चांगले ऐकू येते." विचित्र गणेशाची चित्रे काढी ती पाहून गजानन पंडित देहभान विसरून जात व गणेशाविषयींची अनेक आख्याने त्याला म्हणून निराळी सांगत.

विचित्राच्या मागे मागे नेहमी मुलांचे थवे असत. तो चित्रें काढी तेव्हां निमूटपणे पाहून आनंदित होऊन, तशीच लहान लहान चित्रें ती मुले काढीत. अशातऱ्हेने गांवातल्या मुलांना अनायासे चित्रकलेचे लेणे प्राप्त झाले.

विचित्र दिवसभर रस्त्यांवर, भिंतीवर गेरूने किंवा खडूनें, खुज्याच्या दगडाने, चित्र काढी आणि वातापि गणपतीचा जो प्रसाद वगैरे मिळे, त्यावर आपली भूक भागवी, व देवळाच्या पायऱ्यांवर किंवा गांवातल्या कोठल्या तरी घराच्या ओसरीत बाहेर झोपत असे.

गांवाच्या बाहेर कुंभार, लोहार, चांभारांची वस्ती आणि महारवाडा होता. विचित्र म्हणजे त्यांना जीव की प्राण वाटे. तो रात्री अपरात्री केव्हांही आला की त्याच्यासाठी ठेवलेली मीठ भाकर त्याला खायला घालीत व त्याला झोपायला सतरंजी, घोंगडी, हातरी, कांहीतरी अंथरून देत आणि मग स्वतः निजत.

तो कोण कोणाचा हे तो विसरून गेला असला तरी विचित्रला भावंडे व आईवडील सर्व होते.

वातापी नगरापासून थोड्या अंतरावर असलेल्या एका गावांत एका मध्यमवर्गीय कुटुंबात विचित्राचा जन्म झाला. वडिलांच्या हाताखाली त्याला लहानपणीच चित्र काढण्याचा नाद लागला. भाऊभावजयींनी त्याच्याशी दुर्व्यवहार करून त्याला घराबाहेर हाकलले. त्या मुलाला गणपती म्हणजे सर्वस्व वाटे. तो वातापि नगराला निघाला. वेळेवर खायला प्यायला नाही, म्हणून अशक्त झाला व आजारातच हिंडू फिरू लागला. तसाच जात असतां घेरी येऊन तो एका दगडावर पडला. तो बेशुद्धावस्थेंत पडला असतां साधूंची एक टोळी जात होती त्यांनी पाहिले व त्यावर औषधोपचार करून त्याला बरे केले. यांच्या-बरोबरच तो वातापी शहरी आला. हेच थोडक्यात विचित्राचे बालचरित्र, त्या वर्षी वातापी नगरात गणेशचतुर्थीच्या दिवशी एक प्रदर्शन करायचे ठरले.

गणपतीची पुरुषाएवढी मूर्ती करून ती विभिन्न रंगांनी रंगवून प्रदर्शनात ठेवण्यासाठी चढाओढ लागली. सर्वांत मोठी व सुंदर ठरेल ती मूर्त एक हजार सुवर्णमुद्रा देऊन खरेदी केली जाईल असे जाहीर झाले. नगराध्यक्ष चित्रकाराला रत्नखचित सुवर्णकंकण इनाम म्हणून देणार असल्याचेही जाहीर झाले. त्या प्रदर्शनाच्या चढाओढीला दरबारी चित्रकार व मोठमोठे प्रसिद्ध चित्रकार तयार झाले. त्यांनी खूप पैसा खर्च करुन मागविले. त्यांनी सोनेरी रंग आणविले. निरनिराळ्या रंगाचे वर्ख मागविले आणि अशा तऱ्हेने विद्युत प्रकाशासारखे गणपती तयार करुन प्रदर्शनात ठेवले.

विचित्राचा एक कुंभार मित्र होता. त्याने विचित्राने सांगितल्याप्रमाणे चिकणमातीचा एक गणपती तयार केला. विचित्राने चुना, कोळसा, शेंदूर, गेरू, हळद वगैरे रंग वापरुन त्याला सुंदर रंग दिला.

विचित्राने रंगवून तयार केलेली गणपतीची मूर्ती चित्रकार प्रमुखांनी प्रदर्शनात ठेवायला परवानगी दिली नाही. तो प्रदर्शनाच्या व्यवस्थापकांना भेटला व म्हणाला - "मालक, प्रदर्शनात अगदी टोकाला तरी माझी ही मूर्ती ठेवायला परवानगी द्या! मी खारीच्या भक्तिभावनेने मला जमले तसे रंग एकत्र करून ही मूर्ती रंगविली आहे. ती चांगली कलापूर्ण आहे की नाही हे पाहणारांना ठरवूं द्या. उत्तमोत्तम कलाकारांच्या मूर्तीमध्ये आपली ही मूर्ती ठेवली जावी, अशी माझी फार फार इच्छा आहे. मला बक्षिसाचा मोह नाही. तरी माझी एवढी विनंती मान्य करावी."

परंतु ते म्हणाले - "तुझं कुळगोत्र, नांव गांव कांही माहीत नाही. खालच्या जातीच्या लोकांच्या वस्तीत तू राहतोस. अशा व्यक्तिच्या हातून तयार झालेली मूर्ती प्रख्यात वंशात जन्मलेल्या सुप्रसिद्ध चित्रकारांच्या मूर्तींबरोबर ठेवणे आम्हाला योग्य वाटत नाही." असे निष्ठुरपणे उत्तर देऊन व्यवस्थापक मोकळे झाले. विचित्र रडला नाही, परंतु त्याला फार फार वाईट वाटले.

त्याचा कुंभार मित्र त्याला म्हणाला - "आपल्याला ही मूर्ती प्रदर्शनातल्या मंडपात ठेवतां येणार नाही. ते जाऊ दे! आपण ही दुसऱ्या जागी ठेवूं, चल!" असे सांगून विचित्राच्या मनाचे त्याने सांत्वन केले आणि जेथे प्रदर्शन होणार होणार होते, त्याच्या जवळच एक केळीची बाग होती तीत ती मूर्ती ठेवली व विचित्राला आपल्याबरोबर तेथे बसवून घेतले.

मोठेमोठे लोक प्रदर्शन पहायला आले. पाहणारांची मोठी गर्दी जमली. कोणत्या

गणपतीला कोणकोणते रंग कोठून व किती किंमत देऊन आणले याची वर्णनें चालू होती व लोक कौतुक करीत होते. चित्रकार कोण, त्यांचे कुळ गोत्र काय, याची चवकशी सुद्धां होत होती. परंतु मुलें मात्र विचित्राने केलेल्या गणपतीकडे येऊन तो गणपती पहात होती व टाळ्या वाजवून गणपतीच्या सौंदर्याचे कौतुक करीत होती.

त्याच वेळी आकाशातून घसरुन पडलेल्या विद्युत पुत्रींसारख्या दोन सुंदर तरुणी प्रदर्शन होते त्या मंडपात आल्या. त्यांच्या अंगावरच्या रत्नखचित दागिन्यामुळे वीज चमकल्यासारखा वारंवार भास होत होता.

त्यांना पाहून लोक आश्चर्यचकित झाले असतां मोठी म्हणाली - "कलानंद नगर हे आमचे गांव. आम्हाला आवडेल ती गणपतीची मूर्ती विकत घेण्यासाठी आम्ही दहा हजार वराह सुवर्णनाणी आणली आहेत." असे म्हणत तिने तिच्या हातात असलेली पिशवी हलवून दाखविली. तेथे जमलेले चित्रकार मूर्तिकार धावत जाऊन आपापल्या मूर्तीजवळ जाऊन उभे राहिले.

"आमची अक्का प्रसन्नवदना ही गायन कलेत निष्णात आहे. एवढेच नव्हे, ती खूप खाते ही. भरपूर नैवेद्य खाल्यावर शरीर प्रकृति चांगली राहते व गायन कलेत ही नैपुण्य लाभते. पोट सुटले तर गाणे कठीण, याचे उत्तर पाहिजे असेल तर आमच्या अक्का प्रसन्नवदनाला पहा!" असं म्हणत धाकटी पुढे निघाली. तिने जणूं कांही सर्वांवर संमोहनास्त्रच टाकलं, तिचे चालणे बोलणें सर्वच डौलदार होते.

"आमची धाकटी बहीण मोहना फार गर्विष्ट; त्याहून जास्त म्हणजे उत्तम नर्तकी! दिसायला ती लहान चिटुकली असली तरी मला उचलून गरगर फिरवू शकेल! इतकी शक्ती आहे तिच्या अंगात. नृत्यांत तिचे नैपुण्य अद्वितीय आहे." प्रसन्नवदना म्हणाली.

"आमच्याकडून गाणे म्हणवून घेणे, नृत्य करवून घेणे, इंद्राला किंवा कुबेराला ही शक्य नाही. तशा तऱ्हेचे नृत्य व संगीत आम्हाला आवडेल त्या मूर्तीसमोरच होऊ शकेल असे आम्ही व्रत घेतले आहे." मोहना म्हणाली.

त्यांच्या बोलण्यावर मोहित झाल्यासारखे लोक मंत्रमुग्ध होऊन बाजूला सरकले आणि त्यांनी त्यांना वाट दिली.

मित्र-शत्रू

महानंद हा राजदरबारांत एका मोठ्या जागेवर अधिकारी होता. तो अत्यंत घमेंडखोर व स्वार्थी होता. एका दिवशी दुपारी तो राजमार्गाने पायी चालत जात होता. तेव्हां त्याच्या चपलेचा अंगठा तुटला. चप्पल नीट करायला म्हणून तो जवळच असलेल्या एका झाडाजवळ गेला.

त्यावेळीं त्या झाडाखाली महानंदाचा बालमित्र विनोद बसलेला होता. कांही वर्षे दोघांनी एकाच गुरुकडे शिक्षण घेतलेले होते. त्यानंतर महानंदाचे भाग्य फळफळले. पण विनोदची परिस्थिती मात्र बेताचीच राहिली.

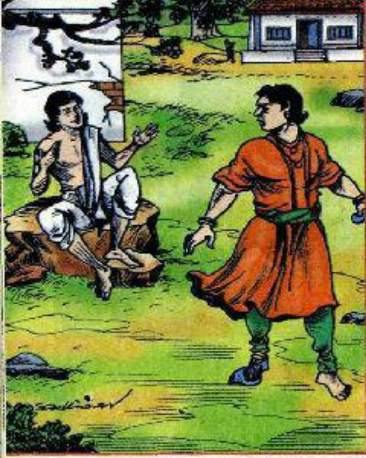
"ये मित्रा, किती वर्षांनी भेटतो आहेस रे?" विनोदने हंसतच म्हटले. त्याचे गुडघ्यांच्यावर बांधलेले धोतर आणि साधा वेष पाहून महानंदाला त्याने आपल्याला 'मित्रा' म्हणून हांक मारलेली अजिबात आवडले नाही. त्याने कोरड्या स्वरांत म्हटले, "कोण आहेस तूं? तुला माहीत आहे, मी दरबारांत मोठा अधिकारी आहे. मला 'मित्र' म्हणण्याचे धाडस तू कसे काय केलेस?"

त्यावर विनोदने हंसतच उत्तर दिले, "या एका झाडाने आपल्या दोघांना सांवली दिलीय. म्हणून मी तुम्हाला 'मित्र' म्हणून संबोधित केले इतकेच." "सांवली ही कांही मैत्रीचा रस्ता दाखवत नसते. अंगावरचे कपडे तो मार्ग दाखवतात. माझी वस्त्रें बघ आणि तुझीही बघ बरं!" महानंदने उपहासाने म्हटले.

त्याला उत्तर देताना विनोदने हंसून म्हटले, "घरीं जाल तेव्हां तुम्हीही पांघरुण घेऊन झोंपता. पण आत्ता कडक उन आहे. घामाच्या धारा लागल्या आहेत, तरीही तूही अंगभर कपडे घालून शरीर झाकलें आहे. म्हणून मला तुमची दया आली. आणि दया येते ती आपल्याला मित्रांचीच येते ना! मित्र म्हणून पुकारण्याचा माझ्या मनांत एवढाच हेतू होता."

महानंदाला राग आला. त्याने कडवटपणे म्हटलं,

- सुधाकर -

"या क्षुल्लक गोष्टी सोडून दे. तू रोज माझ्यासारखे स्वादिष्ट पक्वान्नांचे भोजन करुं शकतोस कां?"

"रोजरोज पक्वान्नें खात राहिलं तर तीही सामान्य वाटायला लागतात. म्हणून सर्वजण नेहमी सणावारी आणि उत्सवांच्या वेळीच पक्वान्नांचे जेवण करतात. मी तर कधीमधी पक्वान्नें खातो. म्हणून मला ती जास्त चविष्ट लागतात. तुम्हाला असं नाहीं कां कधी वाटलं कीं आता पक्वान्नांना फारशी अपूर्वाई राहिलेली नाही?" विनोदने विचारलं.

त्याचा हा प्रश्न ऐकून महानंद नाराज झाला. त्याने दोन्ही चपला हातांत घेतल्या आणि तो राजमार्गावर चालायला लागला. पण टळटळीत उन होते त्यामुळें त्या तापलेल्या मार्गावर त्याला चालता येईना. तो परत फिरला नि पुन्हां त्या झाडाखाली आला.

विनोदने टाळी वाजवून म्हटले, "वा, हे दृश्य फारच मनोहर आहे. मित्रा, जे आपला भार सहन करतात, त्यांचा भार आपल्याला केव्हां ना केव्हांतरी सहन करावाच लागतो. गुरुजींचे हे शब्द तुम्ही विसरलात कीं काय? इतके दिवस या चपला तुमचा भार वहात होत्या आणि आज त्यांना तुम्हीच हातांत नेता आहात कीं!"

महानंदाला तिथे थांबणे अशक्य झाले. पाय पोळत होते तरी तो त्याची पर्वा न करता तसाच चडफडत घरी गेला. दुसऱ्या नव्या चपला घालून तो दरबारांत गेला. तिथें त्याला राजगुप्त भेटला व तो म्हणाला, "मित्रा, आजचा दिवस मोठा चांगला, शुभ आहे."

हा राजगुप्तही महानंदचा बालमित्र होता. या दोघांनी व विनोदने बरोबरच शिक्षण घेतले होते. राजगुप्त पिढीजात धनाढ्य होता. गरीबी कशी असते ते त्याला ठाऊक नव्हते. त्याने दूरदेशीं जाऊन उच्च शिक्षण घेतलेले होते. राजदरबारांतही त्याचे उच्च स्थान होते. तो महानंदापेक्षां वरच्या अधिकारावर होता. तरीदेखील महानंदाशी त्याचे वागणें प्रेमाचे व शिष्याचाराला धरून होते.

"तुझ्यासाठी जर हा दिवस शुभ आहे तर माझ्यासाठीदेखील शुभच असणार. पण याचं कारण काय ते तू सांगितलं पाहिजेस." महानंदाने उत्सुकतेने विचारलं.

"महाराजांना मी एक चांगला सल्ला दिला आहे. तो ऐकून ते फार संतुष्ट झाले आणि त्यांनी मला सांगितलं कीं मी त्यांच्याकडे कांहीतरी मागितलं पाहिजे. मी आपला बालमित्र विनोद आहे ना, त्याच्यासाठी दरबारांत एखादी चांगली नोकरी मागितली. त्यांनी लगेच मान्य केले. म्हणून आजचा

हा दिवस मला फार शुभ वाटतोय." राजगुप्त मोठ्या आनंदाने उद्गारला.

पण त्याचे बोलणें ऐकून महानंदचा चेहरा मात्र उतरला. तो म्हणाला, "त्या उद्धटाला राजदरबारांत तू नोकरी दिलीस? अरे, असं करुं नकोस, मित्रा! त्याला नोकरी दिलीस तर तुझ्या नांवाला काळिमा लागेल."

"काय म्हणालास तू? विनोद उद्धट आहे? आपण तर लहानपणी नेहमी म्हणत होतो कीं विनोदच्याइतका सालस नि गुणी मुलगा शोधूनदेखील सांपडणार नाही म्हणून! विसरलास कीं काय?" राजगुप्ताने विचारलं.

"ती लहानपणची गोष्ट झाली. तू जर त्याला हल्लीं कधी बघितलं असलंस तर तू असं म्हणणार नाहीस." महानंदाने मत दिले.

हे ऐकून राजगुप्त आश्चर्य प्रकट करीत म्हणाला "नुकताच मी त्याला राजमार्गाजवळच एका झाडाखाली पाहिला. त्याने मला लागलीच ओळखले आणि मोठ्या प्रेमाने गप्पागोष्टी केल्या. आम्ही दोघांनी लहानपणीच्या आपल्या गंमतीदार आठवणींना उजाळा दिला. त्याने माझ्या रेशमी कपड्यांची प्रशंसा केली. त्याची कमाई फारशी नव्हती. त्यामुळें त्याला थंडीत घावळी, उन्हांत जाताना चपला आणि रोजच्या वापरासाठी चांगली वस्त्रेसुद्धां घेता येत नव्हती, त्याबद्दल त्याला वाईट वाटत होते. मी दरबारांत उच्च स्थानावर आहे हे ऐकून तो अतिशय खूष झाला.

"त्याने माझ्याकडे कुठलीही मदत मागितली नाही. माझी चांगली परिस्थिती पाहून त्याला मत्सर वाटला नाही. तो खरोखरच एक सज्जन गृहस्थ आहे.

माझ्या मनांत आलं कीं अशा सुशील व्यक्तीला जर मी दरबारांत चांगली नोकरी देऊं शकलो तर मला फारच समाधान वाटेल. माझी खात्री आहे कीं तो माझं नांव आणखी उज्वल करेल."

महानंद आंतल्या आंत जळत होता, पण त्याने आपला राग प्रकट केला नाही. संध्याकाळीं त्याने विनोदचे घर शोधून काढले आणि महानंद त्याला म्हणाला, "तू अगदी लबाड आहेस कीं रे! तू प्रत्येक ठिकाणी माझा अपमान केलास. माझ्यापेक्षां श्रेष्ठपदावर असलेल्या राजगुप्ताची तू भरपूर प्रशंसा केलीस. तुझी अशीच बुद्धी आहे, म्हणून तुझ्या घरांत दारिद्र्य ठाण मांडून बसलेलं आहे." अशा तीव्र शब्दांत त्याने विनोदची निर्भत्सना केली.

विनोदने त्याला बोलायचे तितके बोलूं दिले आणि त्यानंतर तो म्हणाला, "जेव्हां मी राजगुप्तला मित्र म्हणून हांक मारली, तेव्हां त्यानेही मला मित्र म्हणूनच बोलणे केले. माझा कुणीही मित्र उच्च पदस्थ असला तर मला त्याचा आनंदच वाटतो. मी तुला मित्र म्हटले, पण तू मला शत्रूसमान मानलेस. आता शत्रूबरोबर मी चांगले वागले पाहिजे कां? माझी व्यवहारपद्धत साधी सरळ आहे."

"तू खोटे बोलतो आहेस. राजगुप्त माझ्यापेक्षां वरिष्ठ अधिकारपदावर आहे म्हणून तू त्याच्याशी स्नेहशीलपणे वागलास आणि म्हणूनच आता तो तुला दरबारांत चांगली नोकरी देणार आहे." महानंदने म्हटले.

ही गोष्ट विनोदला अद्याप माहिती नव्हती. म्हणून ही बातमी ऐकून त्याला आश्चर्य वाटले. नंतर तो म्हणाला, "राजगुप्ताने माझी वाईट परिस्थिती पाहिली आहे. त्याला माझी दया आली आणि म्हणून त्याने मला मदत करायचे ठरवले. माझ्या कल्पनेपेक्षांदेखील तो जास्त मोठा माणूस आहे."

विनोदचे बोलणे पूर्ण व्हायच्या अगोदरच राजगुप्त आंत आला व महानंदला म्हणाला, "मी तुमचे दोघांचे बोलणें ऐकले आहे. आपल्या एका बालमित्राचे भले होत आहे याचा खरं तर तुला आनंद वाटायला हवा. पण तू तर त्याची नालस्ती करीत होतास. हे अत्यंत चुकीचे आहे."

महानंदला आपली चूक उमजली. त्या दिवसापासून आपला अहंकारी व घमेंडखोर स्वभाव बदलण्याचा त्याने चंग बांधला. आपल्या मित्रांचा तो मित्र होऊं लागला, इतकेच नव्हे तर शत्रूंशी देखील तो मैत्रीचा हात पुढें करूं लागला.

जेव्हां ते तरुण होते....

सत्य व स्वराज्य याच्यासाठी अट्टाहास

शाळेच्या वर्गात मुलांचा दंगा आणि गडबडगोंधळ सुरुं होता. जेव्हां शिक्षक वर्गावर झाले तेव्हां त्यांना जमिनीवर शेंगदाण्याच्या शेंगांची टरफलें विखुरलेली दिसली. त्यांनी चिडून म्हटले, "ज्याने ज्याने दाणे खाल्ले आहेत त्यांनी हा सगळा कचरा साफ करून टाकावा."

एका मुलाखेरीज सगळी मुलें साफसफाईच्या कामांत गुंतली. "सर्वांच्याबरोबर सफाई करायला तुला काय वेगळे आमंत्रण हवे आहे कीं काय?" शिक्षकांनी ताशेरा ओढला. तो मुलगा उठून म्हणाला, "मी दाणे खाल्लेले नाहीत, तेव्हां मी टरफलें उचलणार नाही."

पण इतर सगळ्या मुलांनी ओरडा केला, "हे खरं नाही गुरुजी. याने देखील आमच्याबरोबर शेंगदाणे खाल्ले आहेत." जेव्हां शिक्षकांनी पाहिले कीं तो मुलगा आपला शब्द बदलायला तयार नाही, तेव्हां त्यांनी विचारले, "तुला काय म्हणायचंय? फक्त तू खरं बोलतो आहेस आणि सारा वर्ग खोटे सांगतो आहे म्हणून?" असं रागाने म्हणून त्यांनी वेताची छडी आणली आणि त्याच्या तळव्यावर सपासप छड्या मारल्या. मुलाने ती शिक्षा सहन केली आणि आपले दप्तर उचलून तो घरी निघून गेला. सारे विद्यार्थी थक्क होऊन बघतच राहिले.

शाळा संपल्यानंतर शिक्षक त्या मुलाच्या घरी गेले आणि त्यांच्या वडिलांना त्यांनी सारी कहाणी सांगितली. शिक्षकांना वाटलं कीं वडील मुलाला चांगले रागावतील. परंतु त्याऐवजी त्या पित्याने शिक्षकांकडे रोखून बघत म्हटलं, "जेव्हां ह्याने म्हटलं कीं त्याने शेंगदाणे खाल्ले नाहीत, तेव्हां तो खरं बोलत होता. माझा मुलगा कधी खोटं बोलत नाही."

त्या शिक्षकांचा आपल्या कानांवर विश्वासच बसेना. ते त्या तेजस्वी बापलेकांकडे बघतच राहिले.

याच मुलाने मोठेपणी असाच स्पष्टवक्तेपणा इंग्रज सरकारविरुद्ध दाखवला होता. त्याने घोषणा केली कीं "स्वराज्य हा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे आणि तो मी मिळवणारच."

हा मुलगा म्हणजे मोठेपणी लोकमान्यता प्राप्त झालेलो लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळक!

